Kotiseutukuvauksia Lounais-Hämeestä

XLIII

FORSSA 1965

Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys

FORSSA 1965 - FORSSAN KIRJAPAINO OY

Uusijako Urjalan Puolimatkan, Velkalan ja Urjalan kylissä

Uudelleenarviointia vuosikymmenten kuluttua.

Viime marraskuun 1 päivänä tuli kuluneeksi kolme vuosikymmentä uusjaon päättymisestä Urjalan kunnan Urjalan, Velkalan ja Puolimatkan kylissä. Uusjako oli alkanut jo vuonna 1921 ja lopullinen päätös oli annettu kesäkuun 14 päivänä, mutta toteuttaminen siirtynyt Korkeimmalle Hallinto-Oikeudelle tehdyn valituksen johdosta marraskuun 1 päivään 1935. Tämä uusjako lienee ollut suurin Lounais-Hämeessä tällä vuosisadalla toimitettu, sillä se käsitti kolmanneksen Urjalan pitäjästä; lähes 8.000 ha metsää y.m. maata ja lähes 2.000 ha peltoja. Toimituksessa hajoitettiin siihen asti säilyneet Urjalankylän ja Puolimatkan ryhmäkylät siirtämällä taloja tämän laajan alueen eri puolille. Muutamat talot joutuivat jopa 9 kilometrin päähän entisestä sijaintipaikastaan.

Näin Urjalankylässä. Puolimatkan kylässä siirrettiin KHO:lle tehdystä valituksesta huolimatta Taka-Hollon samalla suvulla vuodesta 1586 ollut sukutila. Velkalan kylässä sen sijaan siirtyi vain tiluksia omistajalta toiselle.

Urjalankylän kantatiloista joutuivat siirtoon Astala, Pauhari ja Säteri eli Stransord, Kylä-Nikkilä

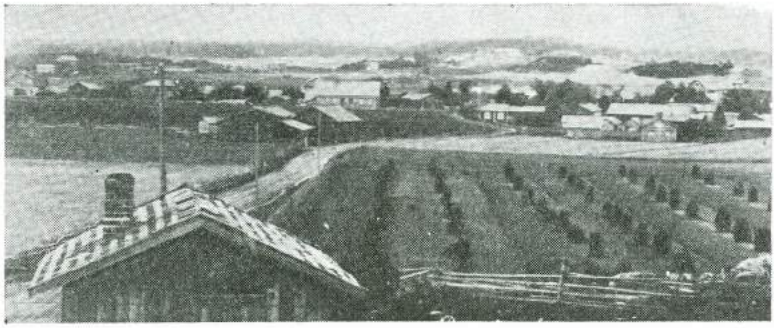

Urjalankylä ennen uusjakoa Hiukkamäeltä katsottuna.

ja Iso-Uoti sekä muutamia pienempiä tiloja, kuten Mäkipää n.s. Kiimaan, Lähteenmäki (Reilin) Rekisuolle, Aaltola lähelle Tursaa ja Hietala Vehkajärven rannoilta Haritun aukealle. Kaikkiaan siirrettiin 19 taloa. Muita erillisiä rakennuksia kuten latoja ja talousrakenteita oli useita kymmeniä.

Uusjaon yhteydessä halottiin näiden lisäksi kolmeksi uudeksi taloksi Ranta-Nikkilä Urjalan kylässä. Kaksi osakasta, Ylimäki ja Mäkitalo joutuivat myös Rekisuolle ja niiden tieltä siirrettiin rakentamaton Pampari-niminen tila muualle.

Puolimatkan kylässä halottiin kokonaan siirtoon määrätty, edellä mainittu Taka-Hollo kahdeksi uudeksi taloksi, jolloin uusi talo sai nimen Vainio-Hollo.

Kuluneen kolmen vuosikymmenen aikana ovat siirtotilat tulleet uudestaan rakennetuiksi, vaikka väliin tulleet sotavuodet (rakennustyöt olivat vielä kesken) mitätöivät siirtokustannuksiin määrätyt korvaukset ja tuottivat muutenkin monenlaisia vaikeuksia. Eräät tilat tosin siirrettiin pystyttäen ne samanlaisiksi uusilla paikoilla, mutta pääosa jouduttiin rakentamaan uudestaan. Vain pari kolme siirtoa on jäänyt toteuttamatta.

Pahin vaikeus tuli niille, jotka saivat ns. kylmän tilan. Kokonaan raa'an maan viereen siirrettiin tosin vain jo mainittu Taka-Hollon sukutila, joka menetti kaikki entiset peltonsa ja jonka rakennukset oli tehtävä kokonaan uudestaan.

Kulunut aika on liian lyhyt täysin kohdalleen osuvan arvioinnin tekoon saavutetuista eduista ja tappioista. Suurista pinta-aloista kyseenollen olivat monet peltolohkojen siirrot täysin tarkoituksenmukaisia. Siten viljelyteknilliset edellytykset paranivat huomattavasti. Kun toimitus tehtiin hevostalouden aikana, tämä oli hyvin perusteltuakin. Merkitsiväthän lyhentyneet matkat suurta työajan säästöä. Siirtotilojen osalta viljelysedellytykset kuitenkin huononivat. Paitsi sitä, että useimmista tiloista näin tuli vain samaa maalajia omaavia, saivat toiset yksinomaan hallanarkoja maita. Joku saattoi saada aivan arvottomia 'peltojen koipia', kuten mm. jo mainittu Pampari.

Eniten joutuivat kärsimään Kiimaan muutetut sekä Harittuun siirretyt Hietala ja Taka-Vainio-Hollot. Tämä johtui siitä, ettei uusjaon yhteydessä kiinnitetty mitään huomiota peruskuivatuksen suorittamiseen eikä tiekysymyksiin. Mainittakoon, että Kiiman alueen peruskuivatus on saatu alkuun vasta tämän talven kuluessa, siis kolme vuosikymmentä siitä kuin se olisi pitänyt toimittaa. Lisäksi kuivatuskustannukset joutuvat nyt maksamaan muuttaneet eikä niin kuin olisi ollut kohtuullista, ne jotka uusjaosta hyötyivät.

Ne muut haitat, joita Urjalankylän hajoittamisesta syntyi, eivät ole vielä arvioitavissa. Näyttää kuitenkin siltä, että se mikä uusjaon päättyessä näytti tarkoituksenmukaiselta, on tähän mennessä muuttunut vallan muuksi. Jos kyläyhteisö olisi entisellään,

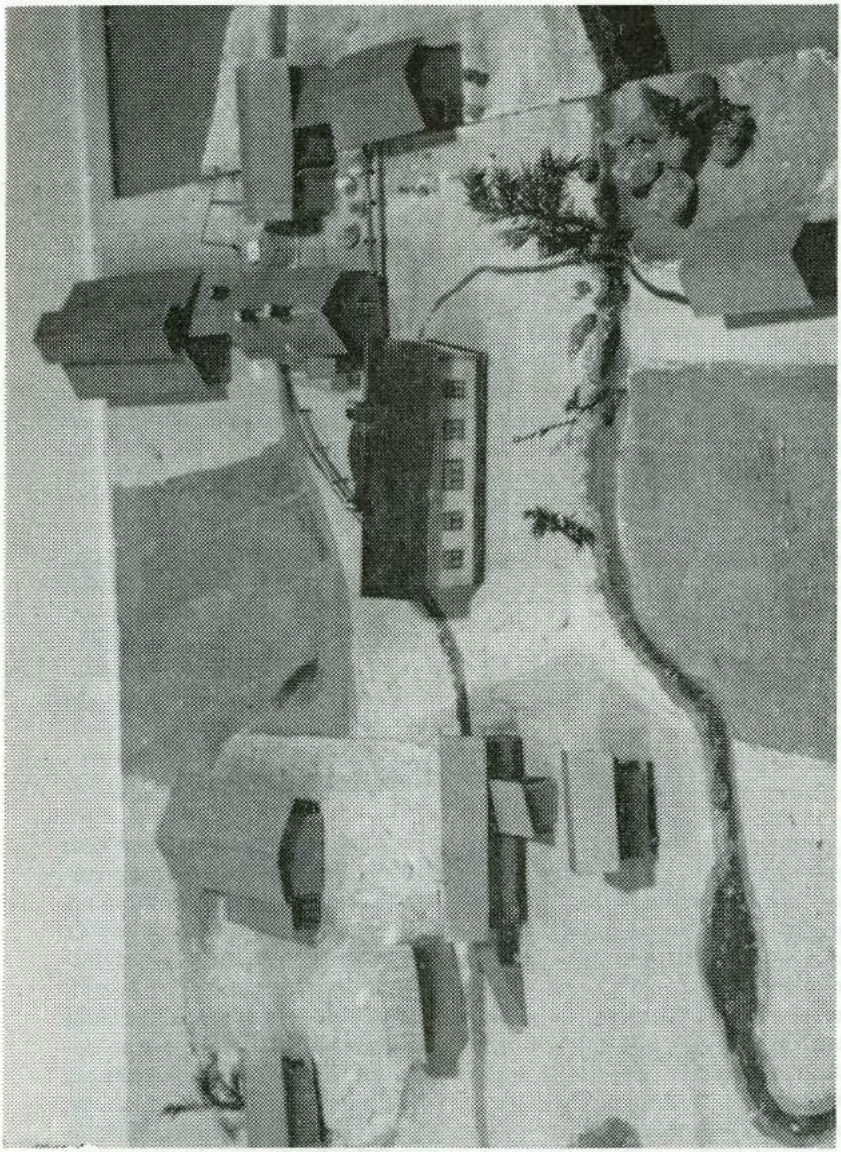

Taka-Hollon talon rakennusryhmä vuoden 1922 tienoilla. Pienoismallin ovat tehneet veljekset Osmo ja Oiva Ojala.

niin miten helppo olisikaan toteuttaa yhteiset vesijohto- ja viemäritarpeet sekä monet muut ajan vaatimukset. Poissa olisivat ne vaikeudet, joita syrjään jou-

tuneilla tiloilla nyt on talviaurauksista ja pitkistä tieyhteyksistä, vaikeuksista maidon ja postin kuljetuksesta ja monesta muusta. Oman lukunsa muodos-

taa se, että näin riistettiin nuorisolta yhteiset harrastustoimintamahdollisuudet. Kyläyhteisön yhtenäisyys kärsi — ja kärsii vieläkin — siitä sanomattomasti.

Kaikkein raskain menetys tuli Puolimatkan ja Taka-Hollon osaksi. Paitsi sitä, että tila menetti entiset peltonsa, joista osa tosin saatiin myöhemmin ostaa takaisin, tila menetti siihen asti säästetyistä arvometsistään 30 hehtaaria saaden arvopuistakin vain mitättömän korvauksen. Tilalle tuli raiskattuja vesiperäisiä korpia, ja kun ne oli jyvitetty viljelyskelpoiseksi maaksi, pieneni talon kokonaispinta-alakin 6 hehtaarilla. Nyt tila on kuitenkin uudestaan rakennettu ja uutta peltoa raivattu yli kolmekymmentä hehtaaria.

Elämä jatkuu Urjalankylän ja Puolimatkan kylien vaiheilla uusilla asuinsijoillakin ja unhoon painuvat kaikki ikävät asiat. Rakentava työ luo uutta sinne, missä ennen asuivat vain hyiset henget ja villieläimet. Todennäköisesti ei Etelä-Suomessa enää toimeenpanna uusjakojen tapaisia mullistuksia. Missään tapauksessa niistä ei pääse hyötymään kuin vain harvat ja valitut. Sen ovat kuluneet kolme vuosikymmentä länsi-Urjalassakin vakuuttavasti osoittaneet.

Forssan Lehti 7. 2. 1965

Sulho Ojala

Muistitietoa Jokiläänin taloista

Joutuessani lounaishämäläisten kansanmiesten pariin olen halukkaasti kokeillut, miten paljon he ovat säilyttäneet muistitietoa kotikylänsä entisyydestä ja miten kauaksi taakse päin. Jokioisten kartanoiden omistajalla kapteeni Josef Bremerillä oli sata vuotta siten kansanihmisistä tässä suhteessa nurja käsitys. Hän kirjoitti: »Kaikki muistot, jotka sivuavat heidän (= maalaisten) sukuaan, vanhempiaan ja sukulaisiaan, päättyvät siihen multaläjään, joka muutamassa vuodessa peittää poismenneiden tomun, ja sangen harvoin he voivat antaa vähäisintäkään tietoa edes omasta isoisästään tai kantavanhemmistaan kahta tai kolmea polvea taaksepäin.«

Minun kokemukseni ovat toiset. Nykyisen vanhan sukupolven miehiltä ja naisilta saa suhteellisen helposti muistitietoa, joka sitten useimmiten osoittautuu luotettavaksi. Myös sukuhistoriat jopa 3—4 polven ajalta näyttävät säilyvän muistissa, niin kuin paikannimetkin. En usko, että Bremerin aikaisten ihmisten muisti ja halu muistaa oman ympäristönsä vaiheita ja nimiä olisi ollut sen heikompi, pikemmin

päin vastoin. Kapteeni Bremer vain ei ollut lähestynyt kansaa haastattelijan ominaisuudessa.

Seuraavia vähäisiä ja hajanaisia muistiinpanoja en suinkaan esitä todisteeksi kansan hyvästä muistitiedosta, vaan siitä, että aivan ohimenevinäkin rupattelutuokioina voi kirjoittaa muistiin paikkakunnan historiaa, kun vain viitsii kysellä ja kirjoittaa paperille.

Mannisten ryhmäkylän hajoaminen

Mannisten ja Perttulan vanhat kylät sijaitsevat jotenkin vastakkain Loimijoen varrella. Mannisissa vanhat talonpoikaistalot sijaitsivat täysin puuttoman kyläMäen alarinteillä, mutta mäen päällystä oli jätetty mäkitupalaisten mökeille. Talojen tontit olivat ahtaat ja vetiset. Isonjaon täydentämistä odoteltaessa oli rakennukset päästetty rappiolle. Oli pakko jotain tehdä, ja silloin mannislaiset ryhtyivät vapaaehtoiseen talojen siirtoon ja peltosarkojen vaihtoon. Ensin siirrettiin kyläpäästä pois Tepon talo, sitten Mattila, Mäkitalo, Kylä-Uotila ja lopuksi Harakan talo. Tepon ja Harakan rakennuksiin jäivät talojen vanhukset asumaan pitkäksi aikaa kylän hajoamisen jälkeen. Mäkituvat jätettiin niinikään sijoilleen, eikä mäkitupalaisten tarvinnut tämän jälkeen suorittaa sitä työveroa, jonka he aikanaan olivat maksaneet taloon, jonka maalla heidän könsänsä sijaitsi. Vasta kun kylämäki laillisessa jaossa joutui Haverille, tulivat mäkitupalaiset sille verovelvollisiksi. Mutta sitä mukaa kuin vanhat mannislaiset kuolivat, jouduttiin mökki toisensa jälkeen hajottamaan tai siirtämään muualle. Eräs mäkitupalainen osti vuokramaansa omakseen.

Kaksi Mannisten taloa oli siirretty metsään, jossa ei ennestään ollut lainkaan peltoa. Mäkitalollakin oli kylässä ollut vain yksi pellonkaistale. Kun kylän lähettyvillä oli muutenkin vähän peltoja, oli sovintojako sitä helpommin toteutettavissa. Talolliset vaihtoivat peltosarkoja keskenään. Sovintojakoon kuului, ettei kenenkään tarvinnut maksaa toisilleen muuttokustannuksia. — Vapaaehtoiset talojen siirrot olivat melko harvinaisia vielä 1800-luvun jälkipuoliskollakin.

Talojen uudet sijoituspaikat tarjosivat asukkaille väljyyttä, rauhallisuutta ja puhtautta. Näköalat parantuivat. »Mukavuuden harrastus vei kylän hajalle», selitti kertoja (jonka nimi on jäänyt papereihini kirjoittamatta). — Teeriahon paikalla oli nuorten rakentama kyläkeinu, ja Kuutiokuopasta oli aikanaan otettu lasikiveä, on merkitty muistiinpanoni loppuun.

Palikkala ja Levä

V. 1936 olen merkinnyt muistiin joitain tietoja Palikkalan ja Levän kylistä.

Nissilän ja Pietilän talot siirrettiin kyläpäästä pois ennen Palikkalan isojakoa. Syyt olivat täällä samat kuin Mannisissa: tontit olivat ahtaat ja rakennuk-

set häviön tiellä, mm. kaksikerroksiset pytingit pahoin kallistuneet. Pietilän omistaja myi vanhan talotonttinsa palstaksi. Lopulta kylään saatiin laillinen jako, jota kesti 10 vuotta ja päättyi vasta v. 1929.

Palikkalan vanhasta peltojärjestyksestä kertojat muistivat yhtä ja toista. Talojen manttaalin mukaisesti oli leveitä peltosarkoja ja soukkia. Karjan syöttämisen ajaksi pantiin sarkojen väliin kolmiriukuinen aita. Kesämaat olivat samassa aitauksessa. Kevätviljoja ei paljon viljelty. Muutamien talojen pelto-osuudet sijaitsivat kylän toisella puolella. Oli likipellot ja kaukopellot. Niityt olivat yhteisiä. Kun niillä ryhdyttiin heinäntekoon, sotkettiin ruohoon urat; laiduntaminen tapahtui yhteisesti. Kaukoniityillä viivyttiin heinänkorjuutöissä maanantaista lauantaihin. Isännät yöpyivät lähitorpissa, nuoret ladoissa. Torpissa silloin tanssittiin. Eri kylien kaukoniittyläisetkin vierailivat toistensa luona. Eräs torppa oli saanut nimekseen Yölato (nyt Yötalo); se sijaitsi varsanojalaisten niityillä. — Palikkalan taloille annettiin omat metsäpalstat v. 1840.

Levän Markkula jaettiin v. 1922 kolmeen osaan. Uudistalojen nimet olivat Kolkka ja Kolhio. Vaikka näillä uudistaloilla oli valmiit rakennukset, ei niissä kukaan perillisistä asunut, vaan veljekset viljelivät emätaloa yhteisesti. He eivät raskinneet jättää vanhaa kototaloa ja rakasta äitiä. Talon työt tehtiin yhteisesti ja talon yhteisessä pöydässä syötiin (paitsi yhden veljen vaimo). Vasta 1932 kaksi veljestä muutti uudistaloonsa, joiden ikkunoita ohikulkevat jo olivat alkaneet rikkoa.

Kun maanjako viipyi kauan, viljelivät Tuomolan ja Hossin perilliset talo-osuuksiaan erikseen, oman sovintojakonsa mukaisesti. Hossilla oli kukin lohko jaettu kahtia, mutta Tuomolassa sovittiin niin, että kukin kolmesta osakkaasta sai viljeltäväkseen yhden saran jokaisesta peltolohkosta.

Nimiä Latovainiosta ja vähän muualtakin

Edvard Niittymäki kertoi minulle 1961, jolloin tapasin hänet Jokioisissa torpparipatsasta käsittelevässä kokouksessa, kotikylänsä Latovainion talojen vanhoista nimistä. Osa näistä oli oudonlaisia: Arräntokka (kai sama kuin Äijälä), Puhari, Remppa, Hienokka ja Intala (nyk. Lehtinen). Edvard Niittymäki kertoi myös paikannimistä. Kirmu nimisen notkon synnystä on tarina, jonka mukaan hiisin piti tehdä tie Rehtijärven yli Moision kulmalle, mutta pudottikin kantamuksensa järveen, kun ohikulkenut muija huusi jättiläiselle: k-s näkyy! Rehtijärvessä on tästä muistona matala paikka, kari. — Kirmun tie vei Kirmunharjua pitkin Rehtijärven kartanosta Vieremän kulmalle. Monet vielä muistavat sen tasaisen kentän, jonka tie muodosti ja jossa nuoriso tanssi.

Hiitilänmäessä, joka sijaitsee Rehtijärven tiehaaran tienoilla,

oli aikanaan samanniminen talo. Sen maat yhdistettiin sitten Rehtijärven kartanoon.

Monella Latovainion talolla oli osuus Mulloon (Mulko?) niityistä, jotka sijaitsivat Koijoen rannalla. Koijärvellä on vanhoista ajoista muistona Koenniittu.

Kuumassa tunnetaan paikannimi Niihapää ja Lamminpään ent. torpan luona Kupparilammi, joka jo on kuivillaan. — Huhtailla Humppilan puolella, Marttilan kartanoon vievän tien varrella, oli ennen kaksi pellavanlikolammia: Märkäventtu ja Kuivaenttu.

Forssan Lehti, 21. 2. 1965

E. A.

Torpparin pojasta tehtailijaksi

Kustaa ja Emma Nummelaa tapaamassa

Kävin äskettäin kodissa, jossa vieraskin tuntee ensi hetkestä viihtyvänsä. Jo lasiseinäisellä kuistilla tervehtivät monen monet hyvinhoidetut viherkasvit tulijaa ja sisähuoneissa on viherkasvien lisäksi myös iloisia leikkokukkia, jotka osuvasti kuvastavat talon isäntäväen luonnetta: sydämellisyyttä ja välittömyyttä. Lasikuistilla on myös talon rouvan mieluinen työskentelypaikka ompelukoneineen ja vieressä mukava korituoli, josta talon isäntä milloin jutlelee elämänkumppanilleen, milloin jää mietteissään katselemaan rinteen alapuolella levittäytyvää laajaa piha-aluetta tehtaineen, kiireineen ja siellä liikkuvine ihmisineen.

Tehtaan perustajalta Kustaa Albert Nummelalta ja hänen Emma-rouvaltaan ovat kiireet ansaitusti takanapäin ja heillä on hyvää aikaa omistaa iltahetkensä ja joskus varmaan tuokioita päivälläkin vanhojen mukavien muistojen kertaamiseen. Turun liepeillä Piispanristillä sijaitsevan autokoritehtaan johtajan ja hänen rouvansa tuntevat monet myös Lounais-Hämeessä, erityisesti Tammelassa. Kustaa Nummela näet on syntynyt 77 vuotta sitten Teuron kylässä ja Emma Nummela puolestaan on Mustialan kylän Sepän talon tyttäriä.

Heidän tiensä Tammelasta Piispanristille ei suinkaan ollut mikään suoraviivainen vaan kulki monien — usein varsin vaikeidenkin mutkien kautta. Siihen mahtuvat muutto vuoden 1920 keväällä Rymättylään, missä Kustaa Nummela toimi Röödilän sahan hoitajana sekä sen jälkeen Turkuun ja vasta sieltä Piispanristille. Mutta ennen Turun seudulle muuttoa olivat

myös muutaman vuoden oleskelu Helsingissä ja edelleen Tammelassa. Kaksi vanhinta poikaa onkin syntynyt pääkaupungissa Veikko 1910 ja Vilho 1912, kun taas nuorin, Erkki on tammelalainen syntyjään.

Nyt nämä kolme tarmokasta poikaa jatkavat isänsä työtä. Ja koska kaikki asuvat tavallaan samassa pihapiirissä, on Kustaa Nummelalla kaikki rakkaimmat omaisensa lähellään.

Ja turvallisena hän sitten muisteleekin menneitä, mutta katselee toki myös mielellään televisiota, sillä ajan tasalla on pysyttävä, vaikka vaarinpäiviä viettääkin!

Tehtaan johdosta Kustaa Nummela vetäytyi syrjään vasta muutamia vuosia sitten ja varsinaisia vaarinpäiviä hän on vietänyt vasta pari vuotta. Tosin hän nytkin mielellään käy, jopa päivittäin, tehtaalla. Miten kä sieltä osaisi poissa ollakaan!

Mutta miten hauskaa onkaan tarinoida Kustaa ja Emma Nummelan kanssa vanhoista ajoista Tammelassa, jonne sentään aina ajatuksissa palaa ja jonne edelleen on varsinkin Emma-rouvan puolelta vahvat sukulaissiteet. Monta kertaa vuoden kuluessa he sitten käyvätkin tervehtimässä tammelalaisia, viimeksi siellä oltiin joulunpyhinä. Emma Nummela kyllä väittää — leikkisä kun on — Tammelan olevan hänen miehelleen läheinen erityisesti siksi, että tämä on löytänyt sieltä niin hyvän vaimon!

— Se oli rakkautta ensi silmäyksellä, kertovat kumpainenkin ja jatkavat sitten muistikuviaan vuosisadanalun tapahtumista kotipitäjässään.

Niinpä siinä vilahtavat mielessä yhtä hyvin piirileikit. Taskuahteen kalliolla kuin työväentalon rakentaminen Mustialaan ja Sepän sievän ja puuhakkaan Emma-tytön munanmyyntimatkat Mustialan opiston opettajien keittiöihin.

Vuonna 1908 tuli tutuksi myös nuori Kustaa, jolle Emma-neiti yritti olla koppava, vaikka sisimmässään kirjettä odottikin! Emma hääri mielellään myös uudella työväentalolla, missä kylän nuoret suutari Tuiskulan johdolla harjoittelivat näytelmiä, muistissa ovat esimerkiksi Murtovarkaus ja Roinilan talossa. Usein tehtiin pitkiä kävelymatkoja Forssaan koko joukolla ja osallistuttiin siellä johonkin juhlaan. Ja Forssan torilla Emma möi Sepän talon hyviä leipiä lauantaisin.

Mustialaan perustettiin kansakoulu kun Emma oli 5-vuotias. Pari vuotta myöhemmin kiltti ja soma Sepän Emmakin pääsi sinne oppilaaksi, hänen oppiaikansa ei tosin muodostunut siellä pitkäksi, sillä Sepän isäntä otti tyttärensä omalaatuisen opettajattaren hoivista pois. Tämä naisopettaja oli todella aika omalaatuinen. Hänellä oli mm. tapana pitää neljännestunnin »haukkumasaarna« joka ainoan koulupäivän alkajaisiksi.

Emma jatkoi opintietään Tammelan kirkolla, missä hänellä oli «koulukortteeri» eräässä isossa talossa. Hän nukkui samassa huoneessa talon tyttärien kanssa, kulki koulumatkat heidän seuras-

saan, mutta jostakin syystä sai syödä ruokansa pienestä lautasesta penkiltä vieressään — niin talon tytär kuin itsekin oli ja maksoi kunnon summan oleskelustaan. Samaisessa talossa oli tosin muitakin omituisia tapoja, naiset mm. kiiruhtivat nopeasti pois huoneesta, minne miehet tulivat syömään ja isäntä ja emäntä nauttivat aterian aina omassa huoneessaan. Emma ei myöskään muista kuulleensa, että isäntä olisi vaihtanut sanaa juuri kenenkään kanssa.

Ruokatalous oli muuten varsin yksinkertaista siihen aikaan. Kupit ja lautaset hankittiin Sepällekin vasta kun yksi pojista oli tullut sotaväestä ja kertonut tottuneensa tällaisiin uutuuksiin. Kylän ensimmäinen hella tuotiin Sepälle ja se merkitsi luonnollisestikin melkoista uudistusta tuvan sisustuksessa.

Monenlaiset värikkäät muistikuvat seuraavat toistaan. Emma ja Kustaa Nummela kertovat elämästään Rymättylässä, missä he sisämaan ihmisille uutena asiana saivat nähdä kalastajien kamppailun jokapäiväisestä leivästään. Mutta heidän oma tiensä jatkui yhä uutta kohti, ja kun pojat kasvoivat, olivat edessä huolet ammattikoulutuksesta. Juuri tämä sai Nummelat muuttamaan Turkuun Itäisenkadun varrelle, missä ostettiin Wulfin koneet ja perustettiin myöhemmin autokoritehdas Piispanristille.

Kustaa Nummela muistaa aina, miten hänen oma isänsä aikoinaan kaksi kertaa häädettiin torpastaan. Ja lupauksensa omien poikiensa paremmista ja turvallisemmista päivistä hän on pitänyt. Siinä on varsinaista elämäntyötä riittävästi. Nyt on tullut aika seurata poikien puuhia, antaa kenties viisaita neuvoja ja ymmärtäväistä tukea. Ja on myös tullut aika muistella menneitä sekä nauttia päivästä sellaisenaan — vihdoinkin ilman kiirettä.

R. K.

Forssan Lehti 28. 2. 1965

Muistellaan entisajan urjalaista

PAIKANNIMIÄ. Lääninmäki on Urjalan ja Kylmäkosken rajalla, Lääninmäen metsä Hautaan kartanon ja Kanniston talon takamailla.

Urjalan Kehron kylä on Väinö Voionmaan mukaan antanut nimen Keuruun pitäjälle.

Hiittenkallio sijaitsee Kajoossa, Kaijankivi oli aikanaan Naurismonmäessä ja Sormikivi vähän edempänä, Urjalankylässä. Lapset heittelivät Kaijankiven halkeamaan pikku kiviä. Sormikivestä kerrottiin, että jättiläinen oli koettanut sillä heit-

tää kirkkoa, mutta »vistan viiras Hollolle«. Jättiläinen oli tekemässä siltaa Kormundista Kajooseen ja kantoi paitansa helmassa kiviä. Toinen kivi oli 2—3 kilometriä Hollolle päin. Kun maantie oikaistiin, tuo kivi jäi kulkuväylästä syrjään.

Sikokivi sijaitsi aikoinaan Kokon ja Välkkilän rajalla Rajamäen alla. Nuoret miehet urheilivat sen nostamisessa. Vähän oli niitä, jotka onnistuivat kaksin käsin kohottamaan Sikokiven maasta. 1930-luvulla sitä vielä nosteltiin, mutta sitten miehet joukolla työnsivät kiven aidan taakse. Se oli vähällä joutua kivipiehton seinäänkin. Vasta kesällä 1946 Sikokivi tuotiin Isontalon pihalle, jossa se punnittiin ja merkittiin painoksi 183 kg. Silloin pari miestä jaksoi kiven kohottaa ylös; toinen miehistä oli Eskolan Erkki.

Hakkilan kylässä sijaitsi Kalevan torppa. Kertojat eivät tienneet sen ikää.

HOKEMIA. Humppilalaiset sanoivat urjalaisista: Urjalaiset kerjäläiset, rohlintakit, puunapit. Urjalaiset puolestaan haukkuivat: Humppilan hullut hamppuja kehrää.

Tolva torui renkiänsä, kun se ei paikannut kenkiänsä. Vettä sataa, Tolva lataa ja seppä paikkaa pataa.

Puhutaan suomea vaan ja sanotaan kaksitoista, sanoi Tolva (=12).

Salmen kylästä kertoi 1946 Fremlingin setä seuraavan hokeman:

Kyläkokous päätti lähteä markkinoille.
— Mennääs markkinoille, sano Mattila.
— No tottakai, sano Tolva.
— Juu, juu, sano Jaakkola.
— Lähretään vaan, sano Lähti.
— Kyllä meiltä härät saa, sano Härmä.
— No meiltä reen, sano Reikko.
— Siellä sattaa, sano Sakala.
— Palataan takasin, sano Paavola.
— No niin niin, sano Nissi.

Nissin oli niskat suussa ja Jaakkolan oli vamma polviluussa.

Kyllä santa syö, sano Salmen seppä, söi se Levannin nenänkin.

PELIMANNIEN VÄRSYJÄ. Josset sa anna voitakakkoo, niin minä kynnän yhtä vakkoo, laulettiin eräässä polskassa. Se oli uusi 1800-luvun puolimaissa. Vanha Fremling sen vielä osasi nuotteineen.

Hativiti veteli, että paikat rytky, ei siinä parane Aaron Villen eikä Pikinytkyn.

Hativiti oli pelimanni ja hauskojen puhuja. Muistetaan vielä hokema: Kyllä minä tässä sen ajan kykytänkin, sanoi Hativiti vihillä.

MUISTOJA NOIDISTA JA PARANTAJISTA. Urjalassa asui kuuluisa noita Kynnön Vappu. Hänet vangittiin ja vietiin pois vartijoinaan kruunun miehiä, sillä hän ei tahtonut pysyä raudoissa. Nähtiin kartanon pellolla miehiä kyntämässä kahdeksalla härkäparilla. Joku vartijoista ehdotti, että Kynnön Vappu pysäyttäisi härät. Vappu saikin muut härkäparit pysähtymään paitsi yhtä paria, jolla oli

»vesisydäntä pihlavaa ruotikaisen varsi.«

Tämän tarinan kirjoitti muistiin prof. Niilo Ikola ja kertoi sen ypäjäläistä noitaa Rättäkittiä kuvatessaan.

Multisillan Kreeta ja Taatilan Jussi olivat noitia, Ämmänojan Maija parantaja. Viimeksi mainittu kuoli Kokolla vasta 1920:n vaiheilla. Hänen luokseen tuli ihmisiä pitkiltäkin matkoilta parannusta hakemaan. Hän paranteli potilaitaan saunassa, jonka lavolla oli rattaanpyörä ja siinä parannettavaa pyöritettiin. Maija lauloi päiväkaudet kehtolauluja.

Eräs parannushokema kuului: Jos sinä peljätät ensi kerran, minä peljätän toisen kerran. Vartijat minä kutsun kolmelta kirkolta varjelemaan tätä ihmistä.

Paha-Kalle-niminen mies otti kerran Multisillan Kreetan maasta lantun, söi sen ja pani naatin reikään. Kreeta näki, että naatti kellastui ja pääsi varkaudesta perille. Hän lupasi kostaa. Kallen hammas rupesi särkemään ja hänen täytyi mennä Kreetaa hyvittämään.

Kreeta asui Pärtin torpassa, niin muistellaan. Pärtin piruista puhuttiin kauan aikaa. Torpan kohdalla katosi erään myllymiehen kuormalta harmaa kissa.

Naimaonnea kylvöttiin neljällä sormenpaksuisella ja lyhyellä vihdalla.

ERIKOISIA MIEHIÄ. Dahlman -niminen sotilas pelastui Armfeltin kurjalta sotaretkeltä 1718 manaamalla näin:

Tule tuli sukkihini, Kekäleppi kenkähäni, pakkanen pahantapanen. Äläpäs jalkoihini kajoa, nioskele niityn syrjät, paneskele pajun juuret. Äläpäs kristittyyn ihmiseen kajoa.

Mies pelastui, mutta jalat paleltuivat.

Tämän loitsun kirjoitti muistiin opettaja J. V. Hirsjärvi. Mainitun Dahlmanin poika oli se torppari Dahlman, jonka hautakivi oli Urjalan kivisakastin seinustalla (taitaa olla vieläkin). Dahlmanin torppa kuului Nuutajärven kartanoon (ks. Neovius, Notsjö gård, s. 68).

Ryödin Taave oli kuulu metsästäjä ja maanmittari. Matti Reistilä oli niin kovaluontoinen mies, että hän katkaisi teräaseella varpaansa, kun sen kynsi oli pahasti kääntynyt toisen päälle. Haavasta tuli armottomasti verta ja mies piti viedä verentyryttäjän luo.

Salmen seppä oli erikoinen mies. Hänen luonaan asui kansakoululaisia pitäjän eri puolilta. Lapset toivat sepälle villoja ja juustoja, joku taas muorille kirjavan liinan.

Ahon Maijan poika Lintumaan kylästä soitteli huulillaan ja päästeli samalla kurkkuääniä.

Heikki Sulkonen oli niin kepeäjalkainen mies, että teki päivässä metsien kautta edestakaisen Hämeenlinnan matkan.

Urjalasta kotoisin ollut Lindstedt niminen mies kertoi 104-vuotiaana, että Menosten Vuolteen tallin katolla oli ollut puusta veistetty ratsumies. Lindstedt muutti sitten Kyröskoskelle.

RAJOJA. Uutisjärven keskellä oli kivi, joka oli tänne talvella kuljetettu. Siinä yhtyivät talo-

jen rajat. Rajoja osoittivat myös maahan lyödyt puuvaajat. Laineen vaari väitti, ettei ikinä ajeta heinäkoneella Uutisjärveä. Puoli vuotta hänen kuolemansa jälkeen niin kuitenkin tapahtui. Kullakin talolla oli järvestä etu- ja takalohko, jolloin kukin sai samanarvoista maata.

Vihtori Perho oli väittänyt, että Urjalan ja Kalvolan välinen raja oli väärä.

(Poimittu E. Aaltosen kortistosta).

Forssan Lehti 28. 3. 1965

Voimamiehiä ja suuriskelmejä

Latovainiosta ja sen asukkaista entisaikaan

Entisajan kyläyhteisön elämä hahmottui silmiemme eteen värikkäänä ja kodikkaana, joskin toisaalta puutteen täyteisenäkin kuunnellessamme Joose Tuomolan tarinointia hänen viihtyisässä 'mäkituvassaan' Jokioisten Latovainiossa. Joose Tuomola ei ole vielä vanha mies, syntynyt 1892, mutta erinomaisen muistin omaavana hän on tallettanut aivojensa lokeroihin paljon myös vanhemmiltaan kuulemaansa. Tässä kerrottu liittyy yksinomaan Latovainion kylään ja sen asukkaisiin.

Latovainion kylä sijaitsee hauskalla kumpareella Helsingin—Porin tien välittömässä tuntumassa noin kolmen kilometrin päässä Minkiön asemalta koilliseen. Se on vieläkin varsin taaja rakennusrykelmä. Kun suuri osa kylän taloista, torpista ja mäkitupalaisista on siirretty isonjaon viimeisessä vaiheessa vuosisadan vaihteessa syrjemmälle, voidaan vain kuvitella, minkälaiselta kylä on näyttänyt ennenaikaan. Jonkinlaisen mielikuvan saamme siitä Joose Tuomolan kuvauksesta.

— Jotensakin entisillä paikoillaan tässä kylässä on vielä puoliperintötalo Tuomola, tuossa kivenheiton päässä sijaitseva kotitaloni, sekä täysperintötalo Klemelä. Isojaossa Markkula, Äijälä ja Intala joutuivat siirtämään rakennuksensa uusille sijoille, joskin näistä vain viimeksimainittu kokonaan pois kyläpäästä. Sen sijaan Tapolan, Mikkolan, Mäenpään ja Tiensuun torpat siroteltiin sinne tänne kilometrien päähän, ja jo aikaisemmin oli sama kohtalo tullut Jaakkolan ja Syrjänpään torppien osaksi. Nämä kaikki olivat Jokioisten kartanoiden torppia, kun taas Klemelän torpat Kankaanpää, Luikki ja Nyholm olivat alunperin rakennetut peltotilkkujensa tuntumaan. Lisäksi kyläpäässä oli useita mäkitupalaisia. Kun eri talojenkin rakennukset saattoivat olla miltei kiinni toisissaan, oli täällä todella ahdasta. Rakennusten lomitse puikkelehtivat kapeat, väljemmissä paikoissa riukuaidoilla reunustetut kujat olivat kesäisin pölyäviä, syksyisin ja keväisin kuraisia sekä talvisin

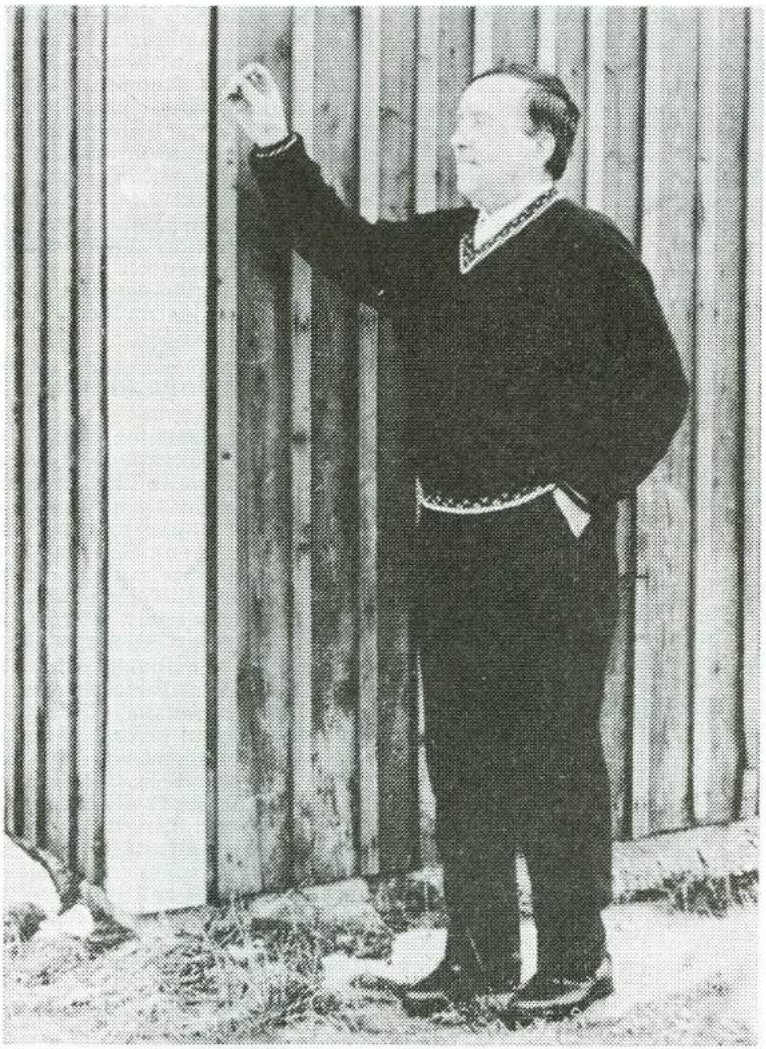

Joose Tuomola on ollut uskollinen synnyinseudulleen ja jäänyt sen asukkaaksi, vaikka hänenkin on ollut leipänsä ansaittava jopa naapuripitäjistä asti. Pitkiä toveja hän on ollut rakennustöissä mm. Forssassa. Tässä hän on 'mäkitupansa' edustalla.

tukkoisia, toisinaan vain aidanseipäät pilkistivät kinoksista. Mutta ei tällaisia haittoja niihin aikoihin osattu kovinkaan pahoina pitää.

Vero perintötaloistakin

Miten lienevät Jokioisten herrat saaneet Latovainionkin alkujaan itsenäiset tilat keplotelluik-

si veronmaksuvelvollisikseen. Puoliperintötaloista, jollainen kotitaloni Tuomolakin oli, jouduttiin tekemään kolme rahtimatkaa johonkin kaupunkiin, useimmiten Hämeenlinnaan tai Turkuun, ja matka saattoi kestää 4—5 päivää. Niinikään jouduttiin tekemään yksi hevospäivä emäkartanoon ja yksi jalkapäivä Nummelan sivutilalle kuussa. Kun reisupäivät lopetettiin, tuli siitä 15 hevospäivää lisää. Lisäksi oli maksettava heinäveroa ja viljaveroa sekä oltava vuorollaan holliajossa. Eikä kylän ainoa täysperintötalo Klemeläkään ollut täysin vapaa kartanon herruudesta, joskin se oli paljon paremmassa asemassa kuin lampuotit. Klemelä oli mahtava koko manttaalin talo, joka tunnettiin Isona-Klemelänä naapuripitäjissäkin. Ennen osittamista Klemelän kokonaispinta-ala oli ainakin 300 hehtaaria, kun taas esim. kotitalollani Tuomolalla oli maata vain 54 hehtaaria, josta 20 hehtaaria oli peltoa.

Torpparit lujilla

Torpparien kohtalo oli kuitenkin vielä paljon kovempi, sillä he joutuivat olemaan taksvärkissä kolme neljä päivää viikossa. Ja ne olivat pitkiä päiviä. Kun työt aloitettiin kello viideltä aamulla, oli syrjäkulmilta lähdettävä matkaan jo kolmen ajoissa. Ja kun työ jatkui kahdeksaan saakka ehtoolla, taksvärkkäri oli kotona vasta kymmenen ajoissa, joten ei siinä pitkää aikaa nukkumiseen jäänyt. Ei siis ihme, että torpparit ryhtyivät kapinoimaan. Ja lakkoilullaan he saivatkin työpäivän lyhenemään. Tämä tietenkin oli mahdollista vain järjestäytymisen avulla. Niinpä Latovainioonkin perustettiin torppariosasto, joka välittömästi ryhtyi puuhaamaan itselleen toimitaloa. Jokioisten kartanoiden silloinen hoitaja paroni Mannerheim ei antanut taloa varten tonttia, mutta isäni antoi ja niinpä se sitten tuli tuohon ihan kyläpäähän. Tontin vuokrasta torpparit kävivät sitten niittämässä talon kaurat. Talo rakennettiin pääasiassa talkoovoimin ja samoin kerättiin sitä varten tarvittavat aineet. Hirsitalkoisiin osallistuivat jopa talollisetkin. Nyt tuo suurin ponnistuksin ja toivein rakennettu talo on jo monet vuodet ollut milten käyttämättömänä. Ilmeisesi sen taru on ennen pitkää lopussa, kuten on ollut kymmenien ja satojen muiden seuratalojen jo sitä ennen.

12-aisainen keinu

Ennen torpparitalon valmistumista nuoret kokoontuivat tässä lähellä sijaitsevalle Hiukkanummelle. Tietenkin sinne tarvittiin myös keinu. Lupaa sellaisen rakentamiseen anomaan valittiin kylän komeimmat miehet: Vilon Joose, Vehmaan Kustaa, Mikkolan Kalle, Tapolan Vihtori ja Heikkilän Joose sekä kylän pelimanni Virtanen. Joukko lähti komiasti matkaan Virtasen vedellessä kaksirivisellään »Iitun Tiltua». Liekö ollut uhkean lähetyksen ansiota, että paroni Mannerheim luvan myönsi. Mäelle rakennettiin peräti 12-aisainen keinu, johon mahtui yht'aikaa 20 henkeä. Keinu oli siten rakennettu, että sillä pääsi pyörimään myös ympäri. Se oli julmaa katseltavaa, ainakin meidän pikkupoikien mielestä. Mutta kerran sitten keinu sortui ja viisi siinä sillä hetkellä olleista nuorista loukkaantui. Juholan Jussi ja Savikon Tilta joutuivat sairastelemaan pitkän ajan. Tämän jälkeen keinu hylättiin ja sen tilalle rakennettiin tanssilava. Milloin soittajaa ei ollut, mentiin piirileikkiä. Ja mentiin sitä tanssin lomassakin. Nuoria tälle tanssipaikalle hakeutui Forssasta ja Humppilasta saakka, vaikka jalkasin oli matka patikoitava. Kylän nuoret miehet olivat Forssan likoista kovin kiinnostuneita, vaikkapa lauloivatkin:

»Mistäs te olette viinit likat,
kunnemma tunne teitä.
Taidatte olla Vorssan tehtailta
niitä pumpulienkeleitä.»
Mutta oman kylän tytöt olivat
mustasukkaisia ja viisuiliva:
»Älkäätte Vorssan pumpulipehvat,
älkäätte tulko tänne,
viettelemmään meidän poikia
väljillä vehkeillänne».

Puukot heiluivat

Hiukkanummella ei pahemmin rähisty, eikä siellä usein juopuneitakaan nähty, viina kun oli noudettava Hämeenlinnasta saakka. Mutta torpparien talolla eli nykyisellä työväentalolla tappelut olivat melko yleisiä. Sinne hakeutuivat myös Kiipun nuoret miehet, ja vanha kyläkuntien keskeinen kauna työntyi taas esiin. Ei ollut niinkään harvinaista, että kesken iltamien alkoivat puukot ja puntarit heilua. Pahimmat pukarit teettivät itselleen anturanahasta liivit, joita puukko ei hevin lävistänyt. Toisinaan iltamien järjestäjät pyysivät Forssasta poliiseja järjestystä pitämään. Poliisi Männikkö oli sellainen poika, joka sai järjestyksen pysymään. Siihen aikaan poliiseilla oli vielä sapeli ja sen lappeella Männikkö huiteli niin että kovanaamaisinkin hiljeni. Joskus kuitenkin syntyi sellainen kärhäkkä, että poliiseja oli kutsuttava paikalle useampia, ennen kuin rähinä saatiin loppumaan.

Voimamiehiä ja suuriskelmejä

— Tässä kylässä on asunut monia voimamiehiä ja suuriskelmejä, joiden edesottamuksia vieläkin muistellaan. Sellaisia olivat mm. Vilon veljekset ja Intalan Kössi, torppari Viitamäki sekä mäkitupalaiset Valli, Rönni ja Nummen pappa. Vilon veljekset, Kalle ja Joose sekä Viitamäki olivat voimamiehiä ja vahva oli Nummen pappakin. Kerran he rupesivat kinastelemaan, voisiko Kalsuntien varressa sijaitsevan Grönholmin papan tönön nostaa loppinurkasta ylös. Vilon Kalle asettui nostamaan ja Joose tyrkki keppiä seinänrakoon, jotta olisi voitu todeta, tokko seinä nousee. Kalle jännitti selkälihaksensa ja rako aukeni niin rutosti, että keppi työntyi vauhdilla sisään. Ja osui Grönholmin pappaa selkään. Pappa kiljahti kamalasti ja se sai voimamiehet pötkimään pakoon.

Tollai mää isonkirkkolaissii panen

Väkivahva oli myös Uskelasta Latovainioon torppariksi muuttanut Viitamäki. Kerran kun kylän miehet tulivat maksamaan velkaviljaansa emäpitäjän »nälkämakasiiniin», heitä tuli vastaan vahvasti hutikassa ollut mies. — Naamarustinkis on nii nuuskane, et se pitäs pestä, sanoi hänelle Viitamäki. Tästä mies närkästyi ja yritti käydä Viitamäkeen käsiksi. Sillä seurauksella, että lennähti juuri kohdalla olleeseen saviläpeen. Mies riensi hakemaan apua ja tapasikin kirkonkylän voimamiehen. — Toi se on, mutta älä päästä sitä käsiksi, sanoi kylvyn saanut mies Viitamäkeä osoittaen. — Mitäs toi äijä oikein puhuu, enhän mä ole sitä koskaan nähnykkä, sanoi Viitamäki ja kömpi muka hämmästyneenä kuormansa päältä alas. Siinä samassa Viitamäki oli häntä rankaisemaan tulleen miehen rinnuksessa ja niin tämä joutui saman kohtalon alaiseksi kuin toverinsakin. — Tollai mä panen isonkirkkolaissii, olkoo heit kuink pal tahansa, rehvasteli Viitamäki.

Ryyppäsivät reen tallatkin

Viitamäki ja Intalan Kössi olivat ryyppymiehiä. Kerran taas

Hämeenlinnassa markkinoilla ollessaan heiltä loppui raha että viina. — Sun reessäsi on ihan uudet tallat, myydään ne, ehdotti Kössi. — Sull on senttä hyvä toi järjenjuoksu, ihasteli Viitamäki ja niin tallat myytiin lähimmälle sepälle. Kotiin päästyään Viitamäki valitteli vaimolleen: — Tus ny näkkee, kuin huono keli ol, tallakki kulu ihan tyystin. Vaimo tuli katsomaan ja hämmästellen kysyi, että eikös edes jalasten rintaan tallarautaa jäänyt.

— Ei si rahtuukaan, sanoi pappa muka itsekin kovin kummastuneena.

Intalan Kössi, reumatismin pahoin runtelema setämies, teki monia kummia temppuja. Kerran hän holliajossa ollessaan lupasi ajaa Loimijoen yli, jos joku antaa hänelle tuopin viinaa. Ja joku antoi. Kössillä oli tavattoman ruma, mutta irstas hevonen. Hän lasketti täyttä neliä jokeen ja pääsi yli.

Rönni jymäytti

Rönnistä, mäkitupalaisesta, Tuomola kertoi paljon tarinoita. Kerran kun Rönni oli kuokkimassa Menosten kartanossa, hän osti kortteeriemännältään leiliinsä piimää. Emäntä otti hinnan neljästä litrasta. — Kyllä mää sen mielelläni maksan, kun et sentään hyvää leiliäni halkaissut, siihen näätteks ei mahru ku kolme litraa, sanoi Rönni.

Menosten kartanossa sattui Rönnin siellä kuokkimassa ollessa olemaan vasta uraansa aloitteleva pehtoori. Rönnin pyytäessä kuokoksestaan loppulitviikiä, pehtoori kysyi, että mitenkäs tämä mitataan. — Ympäri kuijassii, sanoi Rönni. Ja pehtoori mittasi. Näin ollen Rönni sai moninkertaisen palkan. Kun kömmähdys pehtoorille selvisi, hän oli valmis lähtemään Rönnin perään ylirahoja takaisin penäämään. Mutta kartanon isäntä tuumi, että antaa olla, jättihän hän ainakin omille miehille kunnon ojanmallin. Rönni näet oli armoitettu ojamies.

Mökkiläiset, samoin kuin torpparitkin saivat ottaa kartanon metsistä polttopuikseen vain metsänvartijan tarkoin näyttämiä susipuita ja hakkuujätteitä. Rönnillä sattui kuitenkin kerran olemaan kuormassaan uhkeita honkia, ja kuinka ollakaan, metsänvartija sattui juuri silloin tulemaan häntä vastaan.

— Mistäs te näitä tuotte? hän uteli. — Tuolta Mölkyttimen mäestä, vastasi Rönni. Ja kun metsänvartija ei sellaista paikkaa tuntenut — eikä voinut tunteakaan, koska sellaista ei ollutkaan — hän antoi Rönnin mennä.

Kylä kuihtuu

Paljon muuta Tuomola kertoili mutta kun tämä juttu on venähtänyt jo nyt:kin liian pitkäksi, lopetamme tähän. Toteamme vain lopuksi, että tällä hetkellä Latovainion kylä on samojen ongelmien edessä kuin useimmat muutkin maaseudun paikkakunnat; nuoret jättävät kotiseutunsa, koska sillä ei ole tarjota toimeentulomahdollisuuksia. Kuvaavana esimerkkinä tästä on se, että mm. kaikki Joose Tuomolan lapset, joita on seitsemän, ovat hakeutuneet ansiotyöhön Forssaan. Koti on kuitenkin rakas ja niinpä Tuomolan »mäkituvassa» on viikonvaihteessa suorastaan tungosta.

Niin muuttuu maailma, Eskoseni.

Forssan Lehti 11. 4. 1965

E. V.

Kävelyllä Haudankorvan kedoilla

Pääsiäisen tienoilla kävelin lapsuuteni tutuilla kummuilla ja jo autioituneissa lepistöissä Haudankorvan vanhan kansakoulun takana. Muistikuvani palautuivat vuosisadanvaihteeseen, siis kuuden vuosikymmenen takaisiin aikoihin. Nuo matalat mäenkumpareet, lehdot ja lepistöt olivat Viksbergin pytinkien lasten mieluisia seikkailu- ja leikkipaikkoja, melkein kuin heille yksinomaan kuuluneita, sillä harvoin sinne asti Uudenkylän lapset ulottivat retkensä, ja kartanonväen lapsilla taas oli omat hakapiirinsä.

Loivan mäen laella sijaitsi vielä muistini aikana Örnin Aaprahamin mökki. Muistelen häntä sanotun myös Nälkälän Aaprahamiksi, kai sen takia, että vanhus oli laiha eikä käynyt enää ansiotöissä. Hän asui mökissä vanhan vaimonsa kanssa kahden. Pihapiirin alareunassa oli vähäinen perunamaa, mutta lehmää pariskunnalla ei enää ollut. Saadakseen vähän rahatuloja vanhukset pitivät kaupan nisusta ja limonaadia. Pytinkien lapsillakin oli toisinaan varaa ostaa noita herkkuja, mutta luulen ostajia tulleen enimmäkseen ohikulkevista. Sukulasta Forssaan liikkui suviseenkin aikaan melko paljon jalankulkijoita ja rekikelin vallitessa tästä ohitse vei hyvin käytetty talvitie. — Tuntoani on jäänyt kaivelemaan muisto siitä, että teimme kiusaa vanhalle Aaprahamille; heitimme kiviä seinään saadaksemme ukon ajamaan meitä takaa yms.

Tien toisella puolella, missä vielä kasvaa koivuja ja haapoja, sijaitsi Kossilan asumus. Ryhmässä oli asuintuvan lisäksi ulkosuojarivi, johon kuului vaja, talli ja piahto, ehkä muutakin. Kossilan nimi viittasi parempiinkin päiviin. Haudankorvan kylässä oli sijainnut vanha Kossilan perintötila, siellä Viksbergin pytinkien nyt jo hävitetyn saunarakennuksen takana, vastapäätä Kuivaakorpea. Sen (ja Siurilan) tehtailija A. W. Wahren viimeksi sai ostaa kartanoonsa liitettäväksi (1856). Kossilan viimeinen isäntä Kustaa muutti rahoineen muualle, mutta osa viljelyksistä jäi Kossilan torpalle, joka ilmeisesti sai rakennushirsiä talon hajotetuista huoneista. Kun kauppaneuvos Wahrenin kuoltua 1885 Viksbergin kartanon kaikki torpat lopetettiin, Kossilakin jäi maitta ja viimeinen viljelijä ryhtyi ajuriksi. Hän siis piti hevosta ja tarvitsi tallinkin. Muistiini on jäänyt näky vanhentuneesta Kossilasta, joka hevosvaljaat olkapäällä astui tuvastaan kujaa pitkin talliin päin.

Ulkoseinillä riippui ja nurkissa lojui tyypillisiä torpan työkaluja.

Kossilan torppa oli kansankirjailijana muistettavan Juho Rantasen koti. Hän kertoi (julkaisi Forssan Lehdessä muistelmankin) tunnelmallisesti kotitorpastaan ja siitä kuuden haavan ryhmästä, joka vieläkin huminoi paikallaan — torpassa oli lapsia yhtä monta kuin haapojakin tuossa ryhmässä. (Älköön noita haapoja kaadeta!). En muista, milloin Kossilan piharakennukset hajotettiin. Jäi vain yksinäinen asuintupa, jossa forssalaisten hyvin muistama kunnallismies Kalle Karhu asui vielä 60 vuotta sitten veljensä ja vanhan isänsä Matin kanssa. Istuin pirtissä usein ja kuuntelin miesten kertomuksia. Olin jo nuorukainen, kun eräänä talviaamuna laskin, kuinka monta teertä kuherteli haapojen latvoissa. Åkermanin Eeti, pytinkien poikia, kertoi täältä ampuneensa teeriä.

*

Muistelen mäkeä, jolla Aaprahamin mökki sijaitsi, sanotun myös Kopranmäeksi. Taisi se olla haukkumanimi. Mutta mieluisat tuntemukset tulevat väkevästi mieleen noita lehtoja ja kumpareita muistellessa. Lepistöt olivat niin tuuheita, että niihin saattoi kätkeytyä vierailta katseilta. Kedonkukkasten reunustamat somat polut viekottelivat läheisiin lehtosaarekkeihin. Siellä kasvoi leppien yläpuolelle jokunen neitseellinen koivu, ryhmyinen matala mänty ja haaroittunut pihlava — viimeksi mainittu muistona Ernestilän hävinneestä torpasta. Lehtojen keskellä oli pari hyvin maatunutta kuoppaa, kai jälkiä terva- taikka naurinshaudasta. Peltosarkojen yli Kurjenpesään ei juuri kesäiseen aikaan menty, vaikkei väliä ollut sataakaan metriä. Mutta Kurjenpesä (nyt mitäänsanomaton Kurkela!) oli Uudenkylän poikien piiriä. Talvisin siellä kyllä käytiin mäkeä laskemassa — ei ollut varaa valita.

*

Örninmäkeen ja siitä etelään viettäville pelloille nousee nyt kokonainen asumalähiö. Käyskentelen monttujen vieritse ja koetan tunnistaa leikkipaikkojamme kuuden vuosikymmenen takaa. Löydän rakennuksen nurkkakiviä, multapenkkien kohoumia, maatuneen kuopan ja kumpareen, jossa ilmeisesti kerran on ollut takka tai kiuas. Mutta näiden jälkien suuntauksesta päätellen ne ovat jonkun muun rakennuksen kuin asuintuvan, ehkä saunan. Olen selvästi muistavinani asuintuvan suunnan ja sijainnin, sen rapunedustkivenkin. Mutta en löydä niistä jälkiä. Perunamaan sarat toki erotan ruohomaan koilliskolkasta. — Ernestilän muinaisen torpan pohjoisrinteessä seisoo vielä kiusaantunut, mutta sitkeä mäntykääpiö. Muhkea pihlava, jonka kuolemasta Juho Rantanen kerran kertoi, on lykännyt uusia vesoja, mutta tuntuu näin varhaiskeväässä, että niidenkin rungot ovat jo kuivuneet. Pari syvempää kuoppaa ei

minua erehdytä. Nuo painorehukuopat kaivettiin kartanon toimesta 3—4 vuosikymmentä sitten. — Panen vielä merkille, että mäen pohja on lujaa kiveä, kai gneissiä, otaksuttavasti samaa ikivanhaa kalliopohjaa, josta merkkeinä ovat Kikkeränkallio, Viksbergin pytinkien kalliot ja Sinaatinkallio, puhumattakaan Rytökalliosta.

Kun maaperää perusteellisesti mulkataan, kuten nyt Örninmäellä sekä Lehmihaan ja Härkihaan välillä, häviää alkuperäinen kasvillisuus tyystin ja maiseman muodotkin muuttuvat. Jäisi vain yksi kulttuurimuisto, jos ihminen ymmärtäisi siitä huolehtia: paikannimet. Mutta nekin näyttävät tuomitun unhoon uudella asuntoalueella. Luen mainostaulusta sellaisia nimiä kuin Kaunistonkatu, Kaskenkatu ja Sahankatu. Näillä ei ole mitään tekemistä seudun vanhan paikannimistön kanssa. Sahankatukin on 'varastettu' Loimijoen toiselta puolelta, missä vieläkin on Forssan saha (onko myös Sahanportti?) ja on aikanaan ollut kaksi muuta sahaa. Viksbergin kartanon saha oli aivan tilapäinen, sijaitsikin vanhassa heinämakasiinissa. Seudun ominaiset paikannimet, sellaiset sointuvat ja epätavalliset kuin Ravila, Miemola, Kossila ja Haudankorva, niin ikään yleisemmät mutta kelvolliset kuten Pappalanmäki, Lehmihaka, Härkihaka, jopa Lassila ja Mikkolakin, olisi pelastettava unohtumasta sitomalla ne seudun katujen ja kiinteistöjen nimistöön.

Forssan Lehti 21. 4. 1965

Esko Aaltonen

Lisäys kirkonkirjasta: Abraham Aaponpoika Örn eli 1834—1903, vaimonsa Maria Jaakontytär Somerolta 1831—1905.

Historiallinen koulutalo puretaan Urjalankylässä

Urjalan vanhin koulutalo on saanut purkutuomion. Tätä tuomiota ei ole julistanut kunta, jonka omistuksessa rakennus ei enää vuosikymmeniin ole ollut. Kunta ja kuntalaiset olisivat vielä mielellään katselleet tuota Urjalankylässä Urjalan—Punkalaitumen tien varrella toistasataa vuotta seisonutta pitkää rakennusta, jolle ikä on antanut oman nimettömän värinsä. Mutta vanha koulutalo on epäonnekseen tieviranomaisten ankarien määritysten mukaan tien suoja-alueella. Tielaki ei säästä kunniavanhuksiakaan.

Tämän nk. Immalan koulutalon omistaja Mauno Jallin-

oja on siis myynyt talon puretavaksi. Hänen mukanaan on hänen hoitamansa Urjalankylän postiasema I siirtynyt vanhasta talosta sen taakse valmistuneeseen ajanmukaiseen rakennukseen. Purkajan, maanviljelijä Eino Eranderin kirves on iskenyt talovanhuksen sisuksiin ja vastaisuudessa on Urjalan ensimmäisestä opinahjosta oleva muistona vain rakennuksen paikalle tien varteen pystytettävä kivi muistolaattoineen. — Paperilla tämä historiallinen rakennus kuitenkin tulee säilymään jälkipolville. Muinaistieteellinen toimikunta on näet myöntänyt rakennuksen mittaustutkimuksen. Työstä vastaa museoneuvoja Arvo Kytölä ja piirtämistyön suorittaa taiteilija Pentti Hammarberg.

Koulutontiksi »ikuisiksi ajoiksi»

Postinhoitaja Mauno Jallinoja on tunnontarkasti säilyttänyt kaikki tilaa ja koulutonttia koskevat kauppa- ja lainhuudatuspöytäkirjat, joista selviää paljon koulun vaiheisiin liittyvää. Lisävalaistusta antaa Urjalan kansakoulutoimen 100-vuotishistoriikki ja pitäjässä on myös säilynyt runsaasti muistitietoa tästä vuonna 1878 toimintansa lopettaneesta kunnan ensimmäisestä koulusta.

Kuten rakennuksen seinällä oleva muistolaatta kertoo, on tällä paikalla aloitettu koulutoimi Urjalassa vuonna 1858. Edellisenä vuonna kunta oli myynyt omistamansa osan Immalan perintötilasta Nuutajärven omistajalle Adolf Törngrenille, mutta jättänyt itsellensä »ikuisiksi ajoiksi» tilan rakennuksen tontteineen koulun tarpeiksi, minkä maa-alan kunta sitten vuonna 1923 on myynyt rakennuksessa jo viime vuosisadan loppupuolelta asti kauppaa pitäneelle Kalle Oskari Jallinojalle. Kauppa lopetettiin vuonna 1927, mutta sitä ennen oli postiasema aloittanut toimintansa entisessä koulutalossa.

Kirjoitusta harjoitettiin hiekkapenkkeihin

Monin tavoin on siis talo kuntalaisia ja kyläläisiä palvellut. Korkeimmat hetkensä se varmasti eli syksyllä 1858, jolloin kouluopetus virallisesti kunnassa aloitettiin. Suunniteltua rakennusten siirtoa ei oltu toteutettu, vaan Immalan päärakennus ja ulkorakennukset oli kunnostettu koulua ja opettajaa varten. Kunnan koulumatrikkeli tietää kertoa, että kalustukseksi hankittiin luokkahuoneeseen lasiovin varustettu kaappi, jalustalla seisova musta taulu, opettajan pöytä ja tuoli sekä oppilaiden penkit, joiden eteen vähän korkeammat penkit toimittamaan pulpettien virkaa. Seinällä oli kello ja katosta riippui neljä kynttelikköä, joihin kuhunkin sopi neljä kynttilää. Myöhemmin oli myös kaksi kattolamppua. Kirjoitusta harjoitettiin hiekkapenkkiin, jonka molemmissa päissä oli laatikko, johon hiekka tunnin päätyttyä koottiin. Nämä penkit olivat vielä kirkonkylän koulussa, mutta tuhoutuivat koulun palon yhteydessä.

Kuvernöörikään ei auttanut

Kouluhallituksen kansakoulumatrikkelissa mainitaan Urjalan kansakoulun avauspäiväksi 1. 10. 1858. Epävirallisesti koulu kuitenkin alkoi jo 8 kuukautta aikaisemmin. Ajan tavan mukaan koulua pidettiin erikseen pojille ja tytöille. Kun pojat siis olivat urkuri Juho Selveniuksen kurissa, jolla on ollut kunnia olla Urjalan ensimmäisenä opettajana, tytöt ylenivät tiedon tietä naapurissa Häihälän talossa (sittemmin purettu). Näin kertovat Jallinojan tallettamat tiedot. Urkuri Selvenius näyttää myöhemmin käyneen Jyväskylän opettajaseminaarin ja toimineen opettajana kotikunnassaan kuolemaansa saakka.

Immalan koulutalossa opiskeltiin, kuten edellä jo mainittiin, vuoteen 1878. Kun talossa, jolla jo silloin oli ties miten paljon ikää harteillaan, alkoi esiintyä sellaisia puutteita, joiden korjaaminen tuotti kunnalle jatkuvia rasituksia, ja kun koulun sijainti samalla havaittiin syrjäiseksi koko kuntaa ajatellen, päätettiin v. 1875 pidetyssä kuntakokouksessa rakentaa uudet koulurakennukset Laukeelaan, jonne pitäjän keskus kirkon rakentamisen jälkeen oli siirtynyt. Urjalankyläläiset, jotka näin menettivät koulunsa, esittivät samana vuonna turhaan kuntakokoukselle, että pitäjä jaettaisiin kahteen koulupiiriin, joista toisena kouluna toimisi Immalan koulu. Valituksessaan kyläläiset menivät aina kuvernöörin virastoon asti, mutta sekään ei muuttanut kuntakokouksen tekemää päätöstä.

»Tutkinto-Todistus» yhdeksässä aineessa

Immalan koulun kohtalonhetki oli siis lyönyt. Muistona tuosta kohtalokkaasta keväästä 1878 on Kalle Oskari Jallinojan ajan kellastama Tutkinto-Todistus, jonka johtokunnan puolesta on allekirjoittanut Torsten Costiander ja merkintä H. Arvola lienee opettajan käsialaa. Todistuksesta selviää, että Immalan koulussa on annettu jo varsin monipuolista kansakouluopetusta. Arvosanat on annettu sisäluvussa, uskonnossa, luonnonhistoriassa, historiassa, maantiedossa, laulussa, kirjoituksessa, voimistelussa ja käsitöissä. Lieneekö Kalle Oskari sitten ollut harvinaisen lahjakas oppilas vai oliko numeroiden saanti helpommassa kuin nykyisin, joka tapauksessa tässä Tutkinto-Todistuksessa on ainoastaan kymppejä ja yhdeksikköjä.

Näin siis opiskeltiin Urjalassa yli sata vuotta sitten, kynttelikköjen valossa, pitkissä penkeissä. Kirjoitettiin hiekkaan, mutta oppi säilyi.

Entä mitä on syntyvä koulutalon vanhoista hirsistä? Maanviljelijä Erander ei sitä sano, ei ehkä tiedä vielä itsekään. »Katsotaan nyt, mihin niistä on», hän väistää kysymyksen. Purkaminen on aloitettu rakennuksen asunnonpuoleisesta päästä ja historiallinen luokkahuone oli vielä koskematon. Luokkahuone vastaa hyvin nykyisiä luokkatiloja ja erityisesti kiintyi huomio sen

kauniisiin leikkauksin koristeltuihin parioviin. Ehkä niille löytyy vielä tehtävä, näille Urjalan ensimmäisille koulunoville.

Forssan Lehti 28. 4. 1965

Marjatta Syrjänen

Humppilan poika maailmalla

Piirtoja Armas Puolimatkan lapsuudesta Humppilassa ja noususta suurrakentajaksi

Olin sivulta seurannut tunnetun turkulaisen rakentajan, toimitusjohtajan Armas Puolimatkan merkillisiä aikaansaannoksia, varsinkin siitä lähtien, kun hän muutamia vuosia sitten ilmaantui Forssaan ja pani täällä suuret rakennustyöt käyntiin. Tiesin toki, että hän oli varttunut nuorukaiseksi Humppilassa. Suku- ja asumanimenä Puolimatka on tuttu sekä Humppilasta että Urjalasta. Ajattelin, että olisi kiintoisaa kuulla Armas Puolimatkan Humppilan-vuosista ja hänen menestyksensä tekijöistä. Toukokuussa minulla oli tilaisuus pari kertaa häntä haastatella, ja toimittaja Esko Viljanen otti ystävällisesti valokuvatakseen Armas Puolimatkan lapsuudenkodin ja haastatellakseen Myllynkulmalla hänen sukulaisiaan.

Armas Puolimatkan lapsuuden ja varhaisnuoruuden päivät liittyivät läheisesti isoäidin kotiin. Isoäiti Sofia eli Fiia oli syntynyt 1865 Metsämaalla, josta hän nuorena muutti Humppilaan ja joutui naimisiin Humppilan Ali-Knuutilan mäkitupalaisen Oskari Puolimatkan kanssa. Tällä oli Myllynkulmalla mökki ja vuokramaata noin puoli hehtaaria. Pariskunnalle syntyi 6 lasta, nuorin vasta isän kuoltua. Sofia jäi leskeksi 34-vuotiaana. Hän luovutti peltopalstan takaisin taloon, niin että mökin ympärille jäi vain 8 aarin perunamaa. Lapsista kaksi kuoli vähäisinä, kaksi sortui v:n 1918 melskeissä, yksi pojista toi kotiin vaimon ja tytär Edit (s. 1893) muutti Turkuun. Siellä syntyi Armas-poika kesäkuun 3 p:nä 1918. Äiti tuli sylivauvoineen takaisin kotiin, mutta kun hän pian sen jälkeen palasi Turkuun, jäi Armas isoäidin hoiviin. Mökissä asui heidän lisäkseen Sofian poika Selma-nimisen vaimonsa ja Viivi-tyttären kanssa, siis yhteensä viisi henkeä. Mökki on vieläkin pystyssä ja näköään hyvässä kunnossa. Siinä on noin 4×4 metrin suuruinen kamari ja sitä huomattavasti vähäisempi kyökki. Edellisessä oli avosuinen pystymuuri ja jälkimmäisessä rinkilaatalla varustettu hella. Viivi, Armas Puolimatkan serkku ja kasvinkumppani, asuu mie-

hensä, rakennusmestari Eino Järven kanssa ajanmukaisessa omakotitalossa, joka sijaitsee isoäidin vanhan mökin viereisellä tontilla.

Selma ja Viivi muistelevat, että Armas oli pienestä pitäen touhukas ja levoton. Pyhävaatteitaankaan hän ei säästänyt. Poika kasvoi rutosti, ja siksipä Myllynkulman savolaissyntyinen opettaja nimitti häntä 'Turun pylvääksi'. Pojalla oli kova veto kalastamaan. Hän oppi itse tekemään vitsamertoja, joilla hän talviseen aikaan pyydysti matikoita Koenjoesta; toisinaan niitä kertyi myytäväksikin. Suviseen aikaan pojan pyyntivälineenä oli onki ja silläkin luonnisti; talouteen tuli soppakaloja.

Hiihtäminen oli Armas-pojan toinen mieliharrastus. Serkkunsa Viivin kanssa hän teki latuja läheiseen maastoon. Lapset laskettelivat mäkiä niin että tukka pöllysi. Niinpä he sitten voittivatkin sarjansa monissa koulujenvälisissäkin kilpailuissa. Varttuttuaan Armas sai myös polkupyörän. Mutta niin kuin häneltä sukset usein katkeilivat, niin hän runnoi pyöräänsäkin. Hän ajeli Forssaan asti, jossa oli sukulaisia, nimittäin rouva Laurén, joka vieläkin elää, ja Anna Yrjölä, jolla Ronttismäessä oli makkaraja leipomoliike. Eräällä tällaisella polkupyörämatkalla Armas poikkesi Pilvenmäkeen katsomaan hevosmarkkinoita. Kun hänellä ei ollut rahaa maksaa pääsylipusta, hänen oli tyydyttävä tirkistelemään aidanraosta. Tämä oli jolloinkin 1930, ja tapaus kannattaa mainita vain sik-

Armas Puolimatka Turun teollisuuskoulusta valmistuttuaan 1939

si, että suururakoitsijaksi noussut Armas Puolimatka rakennutti Pilvenmäen tienoille muutama vuosi sitten ison elementtitehtaan.

Isoäidin ja tyttärenpojan välinen suhde oli lämmin, joskaan sitä ei sanoin ilmaistu. Isoäiti, joka oli suurenmoisen rauhallinen ihminen, ansaitsi heidän elatuksensa käymällä työssä Humppilan kylän meijerillä sekä läheisissä taloissa, varsinkin Ali-Rekolassa ja Yli-Nuutilassa. Armas meni usein mummon mukana. Lähimpiä naapureita olivat Palomäen, Haapalan ja Matiston väet. Pojat kävivät Koenjoella uimassa ja ongella, metsässä marjastamassa ja vähän urheiltiinkin kujilla ja

Puolimatkan vanha mökki Humppilan Myllynkulmalla.

kedoilla. Mielellään ajeltiin polkupyörällä rautatieasemalle »junia päästämään» ja varttuneempina matkattiin piirileikkeihin ja makasiinitansseihin Kiipunjärveä myöten. Eivät Myllynkulman pojat siihen aikaan suurin tupakoineet, vielä vähemmän juopotelleet. Heidän nuoruutensa oli monessa suhteessa kaunis.

Vartuttuaan Armas Puolimatka haki myös ansiotöitä. Hän hakkasi halkoja (5 mk motilta) ja oli keväisin uittotöissä. Hänen Humppilan-kautensa päättyi v. 1933, jolloin hän palasi Turkuun äi-

tinsä luo käydäkseen siellä rippikoulun. Sitä tietä hän jäi kaupunkiin ja etsiytyi rakennustyömaille. Hän oli jo Humppilassa kiintynyt tavallaan tekniikkaan, kun hän seurasi opettajattaren aviomiehen, tiemestari Salmisen puuhia. Turkulaisissa rakennustöissä nuori Armas Puolimatka sai nyt hyvän opin. Tätä käytännön kovaa koulua täydensi sitten Turun teollisuuskoulu, josta hän valmistui rakennusmestariksi 1939. Silloin oli pian edessä talvisota, johon Armas Puolimatka osallistui asepuvussa, ja sen jälkeen jatkosota, jolloin hän oli linnoitustöissä.

Rauhan palattua Armas Puolimatka joutui vielä vuosia olemaan toisten töissä. Hän kokosi kokemuksia ja rohkeutta. Uuden rakentajayrittäjän oli siihen aikaan vaikeata päästä Turussa alkuun. Vihdoin hän v. 1946 sai ensimmäisen henkilökohtaisen työurakan Kaarinan Piispanristiltä, aivan Turun kaupunginrajan takaa. Tänne hän rakensi tammelalaissyntyiselle Kustaa Nummelalle autokoritehtaan. Kun nuorelle urakoitsijalle ei senkään jälkeen näyttänyt Turusta ilmaantuvan riittävästi työmaita, hän muutti Uuteenkaupunkiin. Sieltä käsin hän rakennutti taloja ympäristöönkin, Auraa ja Kyröä myöten. Mutta 1955 Armas Puolimatka palasi Turkuun ja aloitti siellä rakennustoiminnan, joka jatkuvasti paisui.

*

Humppilan mummo ei päässyt näkemään rakkaan tyttärenpojan suurta menestystä. Hän oli v. 1949 kuollut iäkkäänä, peräti 84-vuotiaana. Armas oli häntä käynyt tervehtimässä melkein joka kuukausi. Unohtumattoman muiston isoäiti jätti kasvattiinsa, se tunnustus kuultaa Armas Puolimatkan puheista. Mummo oli ollut uskonnollismielinen, valoisa, ihmisystävällinen ja lähimmäisiin luottava.

Humppilan Myllynkulmalla elää vielä Armas Puolimatkan lapsuudenystäviä. Humppila on hänelle vieläkin rakasta kotiseutua. Sen menestystä, sen tapahtumia hän säännöllisesti seuraa Forssan Lehden välityksellä. Hänellä on nyt uusi reaalinenkin side kotiseutuunsa, kun hän viime vuonna osti Humppilan sahan (ennen Humppilan Puu Oy, nyt Rakennuspuu Oy).

☆

Sen jälkeen on sanomalehdissä näkynyt yhtenään tietoja Puolimatkan rakennustoiminnasta. Mieluisinta ja edullisinta on rakentaa koskemattomalle maalle ja suuria väestömääriä varten, sanoo toimitusjohtaja Puolimatka ja viittaa sellaisiin asumalähiöihin kuin Ispoinen ja Hannunniitty Turussa, Kaivoksela Helsingissä ja Haudankorva Forssassa. Miten suurista mitoista tällaisessa aluerakentamisessa oikein on kysymys, sen osoittaa Viksbergin suunnitelma, jonka numeroista palautettakoon muistiin muutama: 7-kerroksisia tornitaloja 17 kappaletta ja elementtirakenteisia omakotitaloja peräti 260, yhteensä tilat 3.000 asukkaalle.

Turussa sijaitsevan pääkonttorin lisäksi Puolimatkan rakennusliikkeellä on neljä sivukonttoria, mm. Forssassa. Tänne Pil-

venmäen alueelle Armas Puolimatka pystytti kolmisen vuotta sitten maamme suurimman rakennuselementtitehtaan (Rakennusvalmiste osakeyhtiö). On syytä palauttaa muistiin, jotta Armas Puolimatkan ripeät aikaansaannokset oikein käsitetään, että lyhyessä ajassa Pilvenmäessä on työläisten luku noussut neljäänsataan ja että hänen yhtiöittensä palkkalistoilla saattaa parhaina aikoina olla 2 000—3 000 ihmistä. Hänen vuosittain maksamiensa työpalkkojen määrä nousee summiin, joiden perusteella Puolimatka on maamme toiseksi suurin rakennuttaja.

☆

On kiintoisaa yrittää päästä selville niistä Armas Puolimatkan menestymisen tekijöistä, jotka riippuvat lähinnä hänen henkilökohtaisista ominaisuuksistaan ja periaatteistaan. Hänen kanssaan käymäni keskustelut ilmitoivat eräitä näkökohtia.

Hänellä on voimakas halu pysyä tekniikassa ei yksistään ajan tasalla vaan myös nähdä kehityksen jatkuva suunta. Hänestä onkin tullut rationalisoidun rakennustyön edelläkävijä Suomessa. Hän palauttaa muistiin, miten vielä 1950-luvun alussa meillä rakennettiin korkeita kivitalojakin ilman nosturien apua. Hän itse joutui nuoruudessaan kantamaan raskaita tiilikelkkoja pystysuoria telineitä pitkin ylös kerros kerrokselta. Tässä suhteessa nosturien käyttö merkitsi suoranaista vallankumousta. Mutta Armas Puolimatka käsitti myös, että rakennustyöhön oli kauttaaltaan tulossa konevoimien aikakausi. Hänen mielestään on selvää, että kahden vuoden perästä on rakennustyömailla »käsityö» kokonaan päättynyt. Valmiit rakenneosat, erilaiset elementit yms. ovat olleet näyttämässä kehityksen tietä. Tutustuttuaan ulkomailla elementtitehtaisiin Armas Puolimatka teki hollantilaisesta Sokmenetelmästä lisenssivalmistussopimuksen ja aloitti työt kahdessakin elementtitehtaassaan.

Armas Puolimatkan toinen tärkeä periaate nojautuu haluun saada työhön »ruljanssi». Esim. rakennustarvikkeita, kuten tiiliä, ei sidota varastoon pitemmäksi ajaksi kuin enintään kahdeksi viikoksi. Tämä on rationaalista taloudellisuutta, samoin kuin vaatimus joustavasta työnjohdosta. Päästäkseen nopeasti työmaalta toiselle hän osti v. 1948 miljoona markkaa maksaneen Buickin (muita ei silloin juuri saanutkaan), suurimmaksi osaksi lainavaroin. Tästä tuli sekin hyöty, että luottamus häneen kasvoi. Saattoi tapahtua, etteivät kunnanmiehet vaatineet tehdystä urakkatyöstä edes tavanmukaisia takuita. Hänelle tuli myös se maine, ettei sovittuihin valmistusaikoihin päässyt viivytyksiä.

Armas Puolimatka on mielellään ottanut koulutettavakseen nuorta rakennustyöväkeä. Uransa aikana hän on tullut näin kasvattaneeksi parisensataa rakennusmestaria, usein työmiehestä alkaen. Hän on silloin muistanut omia kokemuksiaan. Periaate, että rakennustyöt on pyrittävä tekemään hyvin, mikäli suinkin paremmin kuin ennen ja tavallisesti, iskeytyi Armas Puolimat-

Myllynkulman lahkomylly 1920-luvulla.

kan mieliin jo silloin, kun hän vielä itse löi rakennuksillaan lattioita ja teki muita töitä.

Kaikesta huomaa, että Armas Puolimatka on otteiltaan toimelias kuten poikana Humppilassa. Hänellä on valoisa luonne, usko joka ei hevin petä, ja hyvä terveys. Omaa alaansa kohtaan hänellä on elävä opin- ja tiedonhalu. Hän matkustelee mielellään ulkomailla, on kahdesti ollut Amerikassakin, toisen kerran maailmanympärimatkallaan, jolloin hän konttoripäällikkönsä Varhin kanssa tutustui mm. Japanin rakennusteollisuuteen. Ystävistään hän ei paljon puhu, mutta tulee ilmeisen liikuttuneeksi mainitessaan kaupunginjohtaja Kalervo Pellisen nimen; »hän Turun rakennustöihin vauhtia pani».

☆

Armas Puolimatka on naimisissa Terttu Hellevaaran kanssa, joka on turkulaisen vaatturin tytär (s. 1918). Nuori pari asui ensin vaimon kotona, sittemmin omakotitalossa, jota suuri rakentaja pitää ihanteellisena asumismuotona. Perheessä on neljä lasta. Puoliso on omistautunut yksinomaan kodille.

Armas Puolimatka on voinut osaltaan jatkaa niitä harrastuksia, jotka olivat luonteenomaisia Myllynkulman pojille. Hän ainakin yrittää saada aikaa kalastamiseen. Hänellä on Kustavissa 20 ha:n suuruinen saari savusaunoineen sekä kalavesiä pyydyksi-

neen Rymättylässä. Vuosia sitten hän osti Luonnonmaalta Jaakkolan 60 ha:n tilan. Siellä hänellä on lehmiä ja hän tuumii hankkia jonkun hevosenkin, jota varten talli jo on valmiina. Tänne hän myös haluaisi tuoda vanhan talonpoikaisen asuinrakennuksen.

☆

Lopuksi johdan arv. lukijoiden ajatukset takaisin Armas Puolimatkan lapsuudenmaille. Löysin nyt vasta joskus 1920-luvun lopulla Myllynkulman myllypaikasta ottamani valokuvan. Muistelen, että kulmakunnan pojat katselivat touhujani, kun etsin sopivaa kuvakohdetta kauniin rakennusnäkymän edessä. Mahtoiko 10—11-vuotias Armas Puolimatka olla mukana?

Forssan Lehti 20. 6.—4. 7. 1965

Esko Aaltonen

Forssan museomylly

Kuhalankosken myllyt ja sulatushytti

Kuhalankosken partailla on ollut vesivoimalla käypiä jalkamyllyjä keskiajasta lähtien, ainakin jo 1400-luvulla, myöhemmin sitten kehittyneempiä ja tehokkaampia ratasmyllyjä. V. 1586, jolloin maamme myllyistä tehtiin veroluetteloihin merkinnät, Kuhalankoskessa oli 3 myllyä, nimittäin Linikkalan, Haudankorvan ja Kuuston kyläntmyllyt. Puoli vuosisataa myöhemmin mainitaan täältä vielä Kuhalan, Talsolan ja Tammelan pappilan myllyt, yhteensä siis 6. Myöhemmin pikku myllyjä yhdistettiin, kun koskenperkausten seurauksena vesivarat voitiin jakaa hyödyllisemmin. V. 1782 oli Kuhalankosken myllyjä enää kolme. Mutta lisäksi oli rannalla Jokioisten kartanon omistama saha (ensimmäinen maininta v:lta 1748) ja pappilan kiinteät kalastuslaitteet, jotka saattoivat sijaita kauempana ylävirrassa, jossakin nyk. Saunasillan tienoilla.

Kuhalankoski oli jolloinkin puhkaissut itselleen kaksi uomaa, niin että niskalle jäi pari vähäistä saarta. Näitä oli suurennettu ja tuettu nostamalla rannoille kiviä, kun koskea muutenkin perattiin. Ylävirran puoleisen saaren alaksi mitattiin v:n 1748 katselmuksessa 6x4½ syltä ja alemman saaren suuruudeksi 22x15 syltä; saarten väliä oli 5 syltä. Joku Linikkalan torppari, joka samalla oli suuren lahkonmyllyn vahti, sai saarilta niittää heinät.

Tuolle isommalle saarelle rakennettiin v. 1748 Forssan seudun ensimmäinen 'teollisuuslaitos', sulatushytti, sulattimo

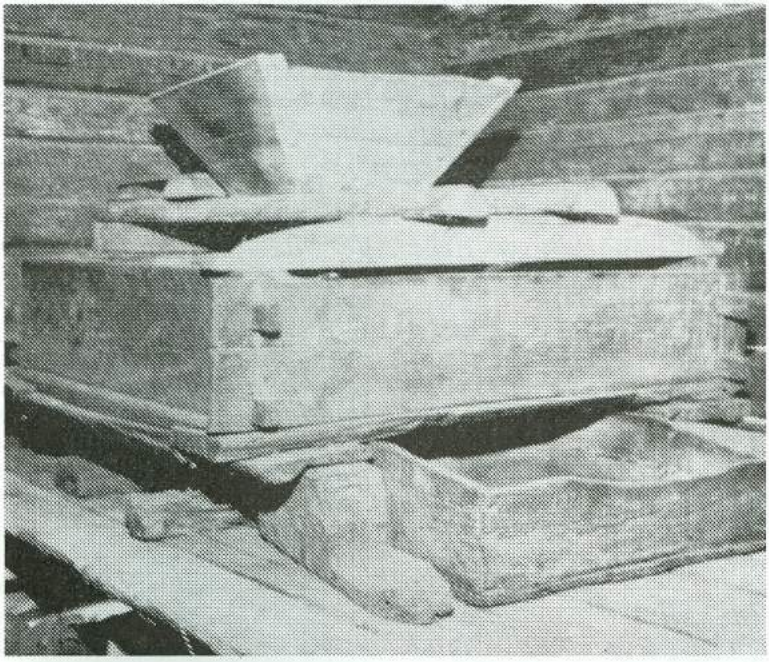

Jalkamyllyn sisärakennetta: ylinnä tuutti, johon vilja kaadettiin, sen alla kahna eli ylikiven suojus, alla jauholaari. Lautoihin ja seinähirsiin veistettyjä merkkejä ei kuvassa paljon erota.

(smältan). Tarkoitus oli täällä sulattaa niitä kuparipitoisia kiviä, joita louhittiin Tammelan Pappilan maalla sijaitsevan Hopeavuoren louhoksista. Enimmäkseen kuljetettiin kuparimalmi Loimijokea myöten Papinsillan pielestä lähtevillä veneillä ja lautoilla, virran jäädyttyä maanteitse. Kuparisuonen oli v. 1738 löytänyt — Talpian Simolan poimiman lohkareen opastamana — tunnettu ruotsalainen malminetsijä ja talousmies Daniel Tilas, minkä johdosta Hopeavuorta alettiin sanoa myös Tilasinvuoreksi. Kun oli muodostettu yhtiö, jonka osakkaaksi myös Tammelan mahtava rovasti Juhani Amnell tuppautui (pääosakkaat turkulaisia liikemiehiä), aloitettiin louhimistyöt v. 1744. Parhaimmillaan oli Tilasinvuoressa 4 louhosta ja yhtiön palveluksessa 9 renkiä. Kuparimalmia lienee ensin sulatettu ainakin koemielessä paikan päällä, kunnes sulattimo rakennettiin Kuhalankoskelle keväällä 1748. Yrityksen odotettiin hyödyttävän paikkakuntaa, niin että Talsolan talollisetkin rakensivat rannaltaan saareen omalla kustannuksellaan sillan saadakseen rahdinajoa. Mutta hytistä tuli kooltaan ja tuotannoltaan vähäi-

nen. Siinä oli vain 3 työntekijää, ja kun kuparin louhinta ei kannattanut, koko sulattimo suljettiin jo vuoden perästä. Hytin jäljetkin katosivat niin tyystin, ettei niistä mitään mainittu 20 vuotta myöhemmin pidetyn uuden katselmuksen pöytäkirjoissa.

Ojajärven jalkamylly Kalvolan takamailla

Ojajärven jalkamylly, joka nyt on pystytetty tuolle historialliselle paikalle, on rakennettu viimeistään v. 1820 sisäseinään veistetystä vanhimmasta vuosiluvusta päätellen. Maist. Helvi Marjasen tiedonannon mukaan Kutisten rustholliin kuuluneet talot Laurila ja kaksi Heikkaria siirrettiin Ojajärvelle ja niille erotettiin yhteinen myllymaa; Laurilan talo asutettiin Ojajärvellä 1818—1821. Tässä yhteismyllyssä jauhettiin viimeksi vuonna 1918. Kun toinen Ojajärven Heikkarin taloista oli joutunut oston kautta Oy. Forssalle, myllyn osakkaat lahjoittivat v. 1929 rakennuksen Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistykselle. Myllylle etsittiin siitä lähtien uutta sijaintipaikkaa Forssan ja Tammelan puistoista, mutta anomukset eivät johtaneet tulokseen. Eihän matala, harmaa myllyrakennus ollut edustava eikä sen historiallista sanomaa ymmärretty. Vasta Forssan tehtaiden isännöitsijä Pentti Vaarna tarttui positiivisesti asiaan.

Millainen Ojajärven mylly on?

Ojajärven jalkamylly on rakenteeltaan ehyttyyppinen: vaatimattoman matala, malkakattoinen siihirsineen, korkeakynnyksinen aittamallisine ovineen ja ovensuunurkassa luonnonkivistä muurattu takka, kuten oli tavallista metsäseudun syrjäisissä yksinäismyllyissä. Hirsityö on alun alkaen ollut vankkaa ja huolellista, minkä seurauksena rakennus on pysynyt pystyssä, vaikka sitä ei ole neljään vuosikymmeneen paljonkaan hoidettu. Jalkamyllyn sisärakenteet uhoavat vieläkin mallikasta ja huolellista työnjälkeä. Kahna, tuutti ja jauholaari ovat tukevatekoiset, aines leveätä lankkua ja puunauloitus jykevää ja pitävää. Myllytyslava on paksuista palkeista, samoin seinänvierilavitsa, jolla myllymiesten sopi öiseen aikaan nukahtaa. Myllyn kivet pyörivät siksi hitaasti, että tynnyrin jauhamiseen meni kokonainen vuorokausi.

Yhdessä suhteessa Ojajärven jalkamylly on harvinainen: sen puupinnat ovat täynnä puukolla veistettyjä kuvia, merkkejä, kirjaimia ja vuosilukuja. Myllymiehet ovat vuosikymmenien kuluessa niitä aikansa kuluksi kaivertaneet kahnalankkuihin, seinähirsiin ja ovilautoihin. Kuvapiirrokset esittävät hevosten, ajoneuvojen, peltokalujen, ratsuja sotamiesten, tyttöjen, jalkamyllyjen ja muiden rakennusten tyyliteltyjä mutta näköjään varmalla kädellä veistettyjä piirteitä. Ilmeisesti noiden ratsu- ja sotamiesten kuvapiirrokset heijastavat muistoja Suomen sodan ajoilta, siis vuosilta 1808—9, jolloin näillä Kalvolan ja Tamme-

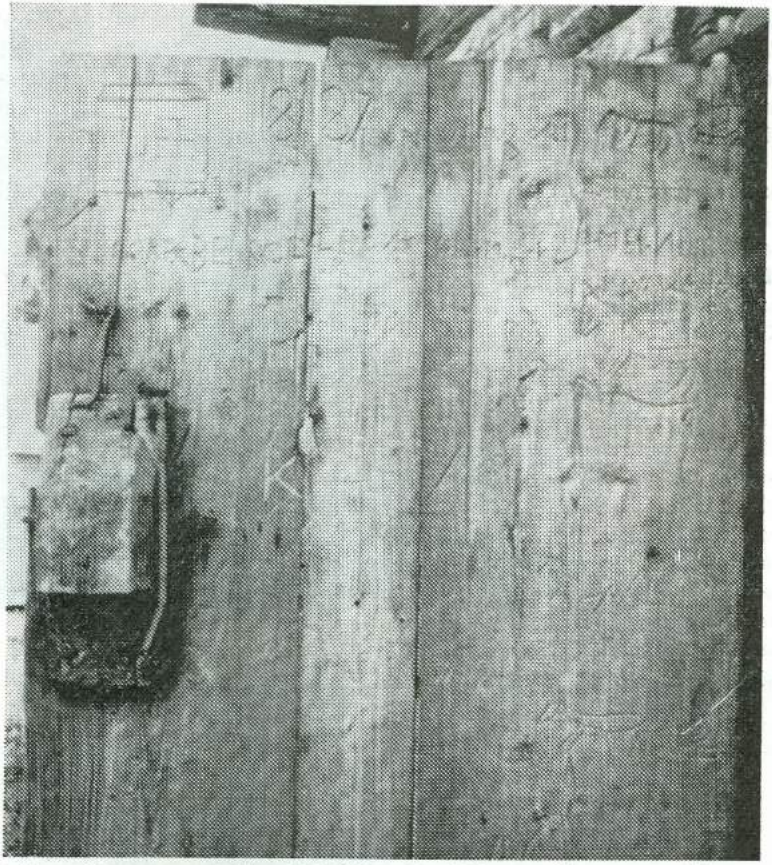

Jalkamyllyn oven sisäpuoli leikkauskuvioineen. Sarananpuoleisessa laudassa mm. kolmesti toistuvana hevonen rekineen.

lan rajamaillakin kulki sotajoukkoja. Mutta kun samanlaisia piirroskuvia on tavattu myös muualta ja vanhemmiltakin ajoilta, ne ilmeisesti ovat olleet yleistä lainatavaraa. — Myllyn seiniin, vieläpä ulkopuolelle, on veistetty myös sellaisia yleisiä suoja- ja varausmerkkejä kuin viisiloppeja ja kuusikantoja. — Seinissä on myös kokonaisia lauseita. Kirjaimet ovat epätasaisia ja monesti oudonlaisia muistuttaen jossain määrin vanhoja skandinaavisia riimukirjaimia. Ja kun ne paikoin ovat sotkeutuneet oksien muotoihin, ei aina ole helppo saada selvyyttä pitemmistä lauseista. Sen kuitenkin huomaa, että pojat niissä ovat ilmaisseet tunteitaan tyttöjä kohtaan. — Ojajärven toisesta yhteismyllystä oli vielä 1920-luvun lopulla (missä nyt?) tallessa ovi ja siinä seuraava kaiverrus: Vuåna 1801 12 Maj

on Raketu Dämä Mylly ylös 1785. Maist. Helvi Marjasen tiedonannon mukaan tätä vanhempaa Ojajärven myllyä käytti neljä sikäläistä torppaa.

Ojajärven myllyn puukaiverruksilla on kiintoisa kulttuurihistoriallinen tausta. Aleksis Kiven nurmijärviläinen opettaja Malakias Costiander kuvailee runokertomuksessaan 'Jaako Kyröskosken Poltissa kerran' (ilmestynyt 1845), miten ja minkälaisia puupiirroksia syntyi myllyn yksinäisyydessä. Jaako oli ensin piirtänyt puukolla nimensä ja vuosiluvun (kahnan) yläsyrjään. Vanhaan tapaan olivat sitten pojat, jotka myllyssä joutuivat jauhatuksen takia oleilemaan, «kuvastelleet terävillä veitsillänsä». Näin syntyi juhta auraa vetämässä ja kyntäjä, kirkkoreki, jossa istuu mies ruoska kädessä, nelipyöräiset vaunut, rattaat, kirkko, 'pykinki' (=rakennus) jne. — Isosta-Simolasta, josta tehty laulu on Lounais-Hämeessäkin aikanaan tunnettu, sanottiin niinikään, että hän «myllyssä ollessansa kirjoitti tuutin laitaan«.

Lähteitä:

E. Aaltonen: Ojajärven mylly, Forssan Lehti 1937, n:ot 79 ja 80.

E. Aaltonen: Seinähirret kirjokirjana, ovilaudat tauluna, Kansan Kuvalehti 1944, n:o 44.

E. Aaltonen: Forssan ensimmäiset teollisuuslaitokset. Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen Vuosikirja XX (1951).

Forssan Lehti 22. 6. 1965

Esko Aaltonen

Teurolla v. 1940 ja 1965

Kesällä 1940 ajelin jälleen kerran Teuron kulmakunnalla. Poikkesin Kuuslammin myllyllä, valokuvasin siellä viehättäviä puro- ja rakennusnäkymiä ja jututin mylläri Flinkmania, kuten useasti ennenkin. Paluumatkalla kyselin tietä Suorannan entiseen torppaan, jossa tiesin olevan vanhanaikaisia rakennuksia ja vanhaa väkeä. Muistiinpanoni kummastakin paikasta ovat vielä tallella. Kun ne sattuivat äskettäin käsiini, syntyi halu mennä pitkästä aikaa katsomaan, kuinka myllyn ja torpan rakennukset ovat säilyneet ja mitä kuuluu tutuille asukkaille. Tämän uuden matkan teimme kesäkuussa 1965, siis neljännesvuosisadan perästä.

Kuuslammin myllytie on vielä sellaisessa kunnossa, että varovasti Volkswagenilla edeten päädimme perille asti. Vastaan tulevalta emännältä olimme jo kuulleet, ettei lahkonmylly enää ollut

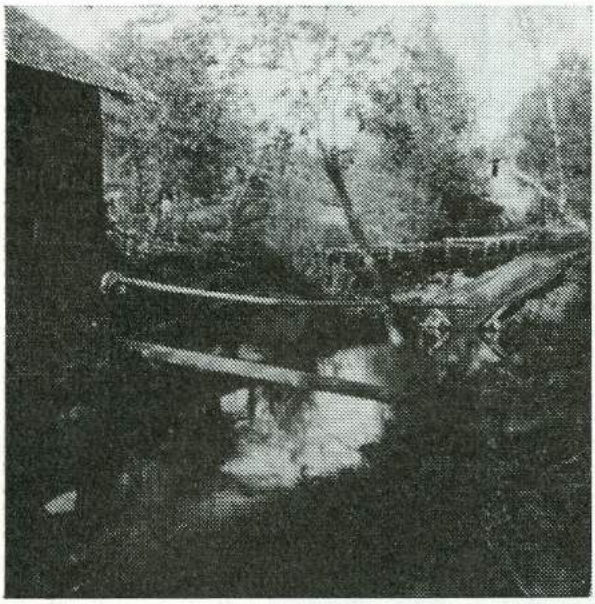

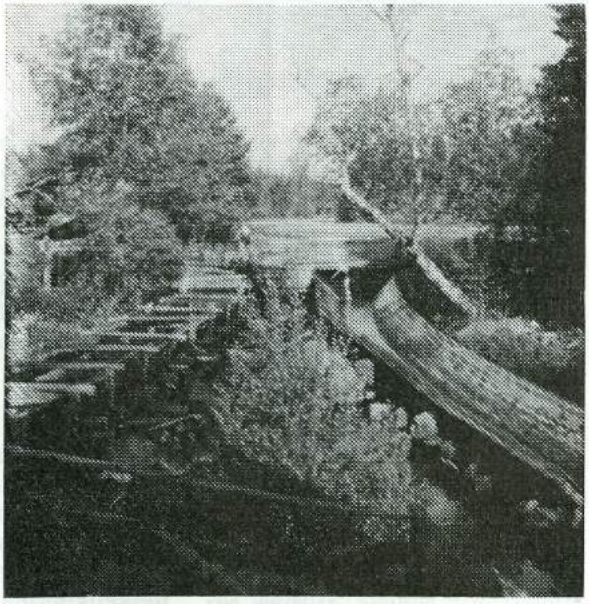

Kuuslammin mylly oli vielä 1940 varsin hyväkuntoinen. Oikealla myllyn pato ja ruuhet.

pystyssä, mutta kylläkin pääosa viimeisen myllärin omistamista rakennuksista, vaikka asumattomina. Heidän hevosensa siellä vain oli laitumella, kertoi emäntä.

Tosiaan. Myllykosken padot ja ruuhet oli hajotettu ja 2-kerroksinen myllyrakennus purettu niin tyystin, että vain vähäinen jälki myllysillasta oli näkyvissä ja pari suurehkoa jauhinkiveä. Tasasuhteinen myllärintupa oli paikallaan, olipa hiljattain saanut uuden vesikatonkin. Sauna kauniin myllylammin rannalta oli sortunut, kun sen kattorakenne oli vajonnut alas. Myös ulkosuojarivistä näytti jokin hirsiseinäinen osa puretun. Mutta tulotien syrjässä seisoi edelleen ryhdikäs aitta, kun taas vaja, jonne myllymiehet olivat ajaneet kuormansa, on edestä peitetty laudoilla.

Kaikesta muutoksesta huolimatta myllytontti rakennuksineen ja koskineen on vieläkin hyvin puoleensa vetävä, vanhaan tapaan sanottuna 'romanttinen'. Puro virtaa vilppaana ja puhtaana kuten ennenkin; vanhaa lankkua myöten pääsisi myllyveden ylitse. Myllärin entiset pellot lehdostuvat kauniisti. Luonnonhiljaisuus täällä ikään kuin mykistää kulkijan ja kuuntelijan.

Viimeinen mylläri Eevert Flinkman (s. 1870) oli sama, joka Vanhan Tammelan kuvateoksessa pätkii käsikoneellaan hauleja. Hänhän oli myös metsästäjä. Hänen poikansa, nyt sukunimeltään Louhelo, asustaa somassa omakotitalossa siinä kohtaa Kuuslammin mäkikylää, josta myllytie alkaa laaksoon. Häneltä kuulen, että isä kuoli 1947, minkä jälkeen myllykin lopullisesti pysähtyi. Lapsista on Louhelon lisäksi elossa 6 sisarusta. Perikunta omistaa jäljellä olevat rakennukset, kun taas koski puolen hehtaarin suuruisine tontteineen on Kuuslammin viiden talon yhteisomistuksessa. Lahkolle kuuluivat myös itse mylly sekä pato- ja ruuhilaitteet. Osa puretun myllyn hirsistä tuotiin Louhelon navettarakennukseen. Perikunta ei ole halunnut hajottaa entistä kotiaan. Suvella siellä vielä käydään lapsuudenmuistoja verestämässä ja naisväki pyykilläkin. Huoneissa on asutun tuntua, kun ikkunoista riippuvat valkoiset uutimet ja sisällä on kalustoakin. Kauniisti tehty.

Muistan suven jolloinkin 1940-luvun alkuvuosina, jolloin taidemaalari Kaapo Virtanen maalasi myllystä kauniin taideteoksen; sen kohtalosta en tiedä enempää. Tänne olisi saatu Suomen kaunein myllymuseo, jos olisi ryhdytty toimiin Flinkmanin elämän loppuaikoina. Vieläkin tänne saisi myllymuseon, vaikkeikaan enää Suomen kauneinta. Olisi näet hankittava muualta vanha ratasmylly; patoa ja ruuhta ei tarvittaisi. Mutta kuka panee toimeksi? Yritykseen luulisin saatavan valtionapuakin, jos hakijana olisi Kuuslammin ent. myllylahko, kotiseutuyhdistys tai peräti kunta. Retkeilyleirinä vanha myllynpaikka palvelisi erinomaisesti, ja

Suorannan aitta, jonka päädyssä on vuosiluku 1790. — Oikealla sisarukset Väinö Iivari ja Siiri Maria.

luulisin sinne saatavan yhtä edullisen kalanviljelyslaitoksenkin kuin Pillilään. Tekisi mieli kehottaa teurolaisia varjelemaan näin harvinaisen paikan kauneutta ja säilymistä.

*

Suorannassa tarkastelin v. 1940 vanhoja rakennuksia, valokuvasin niitä ja kyselin torpan vaiheita isäntä Juho Heikkilältä, jo-

ka silloin oli 78-vuotias. Sukutietoja olen sittemmin täydentänyt ja tarkistanut Tammelan kirkonarkistosta.

Torpan oli perustanut Ali-Lekkalan talon poika Juho Niilonpoika (s. 1810). Muistelman mukaan hän olisi saanut Ali-Lekkalan talon, mutta pelkäsi sisarosuuksien takia joutuvansa isoon velkaan ja niin hän tyytyi syytinkitorppaan. Se oli raivattava metsään, kauas kyläpäästä. Suorannan pirtin päätyyn leikattu vuosiluku 1841 tietysti merkitsee rakennuksen valmistumista. Mutta torppaa on asuttu jo sitäkin ennen. Muistitiedon mukaan oli näet eletty ensin riihessä, siellä kangastakin luotu, kunnes pirtti valmistui. Vanhan aitan päädyssä ovat numerot 1780. Minulle kerrottiin, että aitta on torpan perustamisaikana tuotu Loimosista, luultavasti Alitalosta, jonka tyttärestä Justiina Samulintyttärestä tuli Suorannan ensimmäinen emäntä. Tämä oli syntynyt 1808 ja oli siis miestään kaksi vuotta vanhempi. Pariskunnalla oli useita lapsia, joista Briitta Kaisa Juhantytär (s. 1836) toi kotiin vävyn Juho Juhonpojan (s. 1834) Loimosten Mäkilästä, joka oli Lamminpään torppa. Tämän Suorannan toisen torpparipolven vanhin poika Juho Heikki (s. 1862) oli torpan kolmatta polvea, sama vanhaisäntä, jonka kanssa 1940 keskustelin. Hän silloin kertoi vielä vähän muistavansa isoisäänsä. Poika oli 5-vuotias, kun isoisä kuoli suurena nälkävuonna 1867. Muori eli kauemmin ja hänet Juho muistikin paremmin.

Syytinkitorppa merkitsi sitä, ettei siitä tarvinnut tehdä taloon päivätöitä niin kauan kuin perinnönsaajat itse elivät. Suorannasta ruvettiin kuitenkin tekemään Ali-Lekkalaan taksvärkkityötä, päivä viikossa, torpan perustajan Juho Niilonpojan kuoltua. Vasta Justiina-muorin kuoltua syytinkietuisuus loppui kokonaan. Viikoittaisia työpäiviä tuli nyt kaksi, minkä lisäksi vuosittain oli hevosella tehtävä neljä apu- eli kenkkipäivää. Harvinaista kyllä talo antoi taksvärkkimiehelle ruuan; tämä etuisuus poistettiin vasta ensimmäisen maailmansodan vuosina, kun leipä asetettiin kortille.

Loimosten Mäkilästä Suorantaan tullut vävy Juho Juhonpoika rakensi vanhuutensa asunnoksi kamarin. Mutta jostain syystä se ei miellyttänyt Ali-Lekkalaa, vaan hänet ajettiin pois koko torpasta ja kamari siirrettiin päätaloon, jonka metsästä kai rakennushirret oli otettu. Juho muutti ensin Välihuhtaan ja sitten vuokraajaksi Pääjärven Mäkilään.

Suojärven torpan kolmas isäntä Juho Henrik oli 1891 mennyt naimisiin Lopelta kotoisin olleen Matilda Kustaantyttären kanssa (s. 1861). Heidän pojistaan vanhin, Urho Jalmari (s. 1892) on saanut Suorannasta osuuden ja asuu muutaman sadan metrin päässä vanhasta kodistaan. Vanhaa Suorantaa viljelevät nyt sisarukset Väinö Iivari (s. 1893) ja Siiri Maria (s. 1902). Heidän äi-

tinsä oli kuollut jo 1933 ja isä Juho Henrik 1943. Vanhassa Suorannassa ei ole kasvavaa polvea.

*

V. 1940 Suorannassa keskusteltiin vakavasti vanhojen rakennusten kohtalosta. Olisi pitänyt saada ainakin ajankohtainen asuinrakennus satavuotiaan pirtin tilalle. Kun torpan rakennukset muodostivat tekotavaltaan ja sijainniltaan erittäin harmonisen kokonaisuuden, suosittelin vain vanhan tupa-pirttirivin perusteellista korjaamista säilyttämällä vanha asu niin pitkälle kuin mahdollista. Isä ja pojat tuntuivatkin kuuntelevan ehdotuksiani myötämielellä. Mutta isä kuoli jo kolme vuotta myöhemmin, vanhin poika rakensi itselleen oman kodin ja Väinö Iivari sekä Siiri Maria näyttävät olleen odottelevia. Olisi pitänyt saada korjaussuunnitelman laatijaksi asiaan perehtynyt mies. V. 1960 vanha pirtti lopulta hajotettiin ja sen sijoille pystytettiin omakotityylinen rakennus. Pirttiä vastapäätä sijaitseva tupa (pakari) on jätetty pystyyn varastona käytettäväksi. Uuden ja vanhan rakennuksen liitekohta ei ole kaunis, ja kun asuinrakennukseen valmistetaan lopulliset rappuset, tupa jää entistä enemmän tielle.

Suorannan pihapiiri on vieläkin sopusuhtaisen kaunis. On vanhoja aittoja, on pihariihi, somia kujia, humalisto jne. Nyt vanhat sisarukset hoitavat isien perintöä hellävaroin. Mutta kuinka käy heidän jälkeensä?

Forssan Lehti 7. 7. 1965

Esko Aaltonen

Teurolainen työkartano 1800-luvulla

Muutama viikko sitten kerroin Forssan Lehdessä, että olin 1940 haastatellut Teurolla Suorannan vanhaa torpanisäntää Juho Heikkiä (eli 1862—1943). Keskustelumme ei koskenut yksinomaan hänen torppansa syntyä ja sukunsa vaiheita, vaan merkitsin paperille myös hänen muistojaan Murronkosken sahasta ja Myllärin talosta, jotka vielä hänen nuoruuden aikanaan muodostivat Teuron vilkkaimman työmaan. Suorannan kuvausta olen täydentänyt henkilötietojen ja vuosilukujen osalta Tammelan kirkonkirjoista sekä asiakirjoihin perustuvasta katsauksesta, jonka Murron sahan vaiheista julkaisin 1928 Kotiseutuyhdistyksen IV vuosikirjassa.

Murronkoskessa oli vanhastaan jalkamylly. Suoranta väitti sen kuuluneen Rekolan sotilasvirkatalolle, mutta kun itse kos-

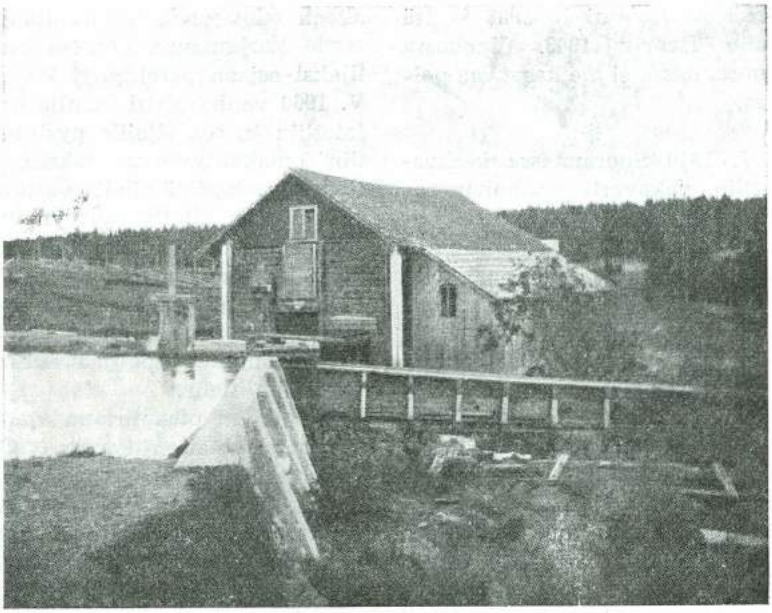

Murronkosken mylly v. 1928 otetun valokuvan mukaan.

ki oli Teuron ja Kuuslammin talojen, saattoi myllykin aikanaan olla niiden yhteinen. Koskesta on löydetty ikivanhan jalkamyllyn jätteitä, mutta kukaan ei muistanut siitä enempää. — Kosken läheiset pellot olivat Rekolan torpparin viljelyksessä.

Teuron ja Kuuslammin isännät sekä Rekolan sotilasvirkatalon haltija antoivat 1803 erinäisin ehdoin suostumuksensa sahan perustamiseen Murronkoskeen, ja pari vuotta myöhemmin paikalle nousi kaksikerroksinen saharakennus kaksine kehineen. Vuotuiseksi sahausmääräksi viranomaiset hyväksyivät vain 490 puuta eli 980 tukkia, vaikka jo mainituilla kylillä oli metsämaita yli 4000 tynnyrinalaa.

Murronkosken sahan omistivat (puoliksi kumpikin) Jokioisten kartano ja kenraalimajuri Knut von Troil. V. 1852 Murronkosken saha siirtyi oston kautta Saaren kartanon omistajille Elisa Lepsenille ja senaatin kanslistille Victor de la Chapellelle, jotka edellisenä vuonna olivat solmineet avioliiton. Uudet omistajat vuokrasivat 1853 Ali-Lekkalan, Yli-Lekkalan, Tuomolan ja Ranttilan (Frantsilan) koskiosuudet 49 vuodeksi. Vuokrankorvauksena Tuomola sai vuosittain sahauttaa ilmaiseksi 20 tukkia, Ranttila 10 ja muut 5. Sopimus uusittiin 1902.

Muullakin tavalla Saaren kartano varmisti sahansa toimintaa. De la Chapellet ostivat Teuron kylästä kolmannesmanttaalin suuruisen Myllärin talon. Siinä

lienee aikoinaan asunut kylän mylläri, mutta sitä sanottiin myös Laurin eli Laurilan taloksi. Talokeskus siirrettiin nyt kylästä sahalaitoksen viereen, mutta viljelysmaat jäivät kylään, koskei mitään maanjakoa siirron yhteydessä ollut. Kaupan mukana seurasivat myös Heinivahon ja Vuohikiven metsämaat, joista sahalle saatiin tukkeja.

Murronkosken rannalle nousi nyt melkoinen työkartano. Juho Suoranta muisti täältä seuraavat rakennukset: Taitekattoinen päärakennus, jossa sahan kirjanpitäjä-inspehtori asui, oli jo vanhan sahan ajoilta; kaksikerroksinen asuinrakennus, pystytetty Myllärin talon siirron yhteydessä; kolme renkien asuinrakennusta, joista jokin (vai lisäksi?) sijaitsi Teuron tien varrella; suuri talli- ja navettarakennus, meijeri, kaksikerroksinen maitohuone, verstas, pakari, pari aittaa, luumylly ja pärehöylä sekä kauempana «jumalattoman suuret» riihet nykyisen seurakuntatalon tienoilla ja pikku riihet kylän keskustassa lähellä nykyistä osuuskauppaa sekä tiilitehdas Pehkijärven rannalla (myöhemmin Tiilivalkaman asuntotila). Sahan suuri lautatarha sijaitsi joen toisella puolella, myöhemmän Jokilan talon paikalla, ja silta vei joen yli tammen (padon) kohdalta. Myllärin talon pellot olivat kauempana, pääasiallisesti nykyisen Laurilan talon seuduilla. Viljelysmaita, joita oli yhteensä toista sataa hehtaaria, raivattiin paljon lisää de la Chapellein aikana.

Myllärin taloon kuului viisi torppaa: Ylösmäki, Paksuhuhta, Huhtimo, Välihuhta ja Heinivaho. Myös useita mäkitupia oli Myllärin talon maalla. Torpparit tekivät taloon taksvärkkipäiviä sekä pelloilla että sahalla. Lankkukuormia ajettiin Hämeenlinnaan, talvisaikaan metsäteitä myöten ja Renkajärven jäätä pitkin, Turun—Toijalan rautatien valmistuttua (1876) enimmäkseen Urjalan asemalle. Ajajina olivat sekä talon rengit että torpparit, kaikki talon hevosilla, varhempina aikoina vieraitakin torppareita omilla hevosillaan.

Talossa oli yhteen aikaan toistakymmentä hevosta, karjaa 'paljon' sekä vielä 3—4 vetohärkää kotiajoissa käytettäväksi; ne kiskoivat sonta- ja purukuormia ym. Meijerissä tehtiin sekä voita että juustoa ja vietiin markkinoille. Talon ympärillä oli myös puutarhaa. Saaren paronin aikana ei myllyssä enää jauhatettu vieraille, vain talon omat viljat.

Talon suurta ruokakelloa soitettiin klo 4 aamulla ja työt aloitettiin tuntia myöhemmin. Suviseen aikaan oltiin töissä klo 8:aan asti. Inspehtoreista Suoranta muisti vielä Ståhlen ja Björkmanin. Viimeksi mainittu oli häijy mies ja kova vaatimaan työtä; pellollekin hän ajoi selkähevosella. Saaren nuori paroni E. V. de la Chapelle kävi usein talossa ja sahalla. — Työväki vaihtui ehtimiseen. Monet viihtyivät Murrolla vain puolikin vuotta. Miehiä tuli ja meni, muisteli Suoranta.

*

Tammelan kirkonkirjojen mukaan oli Murron sahan kirjanpitäjänä 1800-luvun alussa Henrik Ståhlberg (s. 1764); silloin oli väkeä talon kirjoissa yht. 17. Ståhlbergin kuoltua 1843 Murron inspehtoriksi tuli Gustaf Grönholm (s. 1802) ja pian hänen jälkeensä Gabriel Domander (s. 1811). Myllärin talon kirjoissa oli 1840-luvun ensi puoliskolla jo 30 henkeä, eivät kai kuitenkaan kaikki yhtä aikaa. V. 1852 tuli sitten inspehtoriksi Suorannan muistama Carl Magnus Ståhle. Hän oli syntynyt 1819 ja siirtynyt Jokioisilta Saaren kartanoon, jossa hänet mainitaan rengiksi; renki saattoi siihen aikaan merkitä muutakin kuin maataloustyöntekijää, yleensä palvelusmiestä. Täällä hänet vihittiin 1841 avioliittoon kartanon piian Eva Westerlundin kanssa (s. 1822). Ståhle oli Teurolla v:een 1875, jolloin sahan inspehtoriksi muutti Helsingistä Karl Gustaf Björkman (s. 1846). Hän toimi Murronkoskella v:een 1890, jonka jälkeen pehtoreina olivat vielä Nilsson ja Malinen.

Myllärin talon ja Murronkosken sahan osti 1895 Eevert Antinpoika Liinaharja, joka oli Susikkaan Liinaharjan talon poikia. Kun hän kuoli jo seuraavana vuonna 25-vuotiaana, omaisuus siirtyi nuoremmalle veljelle Iisakille (s. 1875). Suorannan muistin mukaan kauppahinta oli 30.000 mk. Iisakki Liinaharja-Laurila siirsi Myllärin talon pois, ei enää entiselle tontille kylään, mutta lähemmäksi kylää kuitenkin. Siirron yhteydessä hävitettiin Murronkoskelta vanhat asuin- ja muutkin tarpeettomiksi käyneet rakennukset, vanha saha kokonaisuudessaan ja 1900-luvun alussa myös mylly. Vähäisempää sahaustoimintaa palvelemaan herastuomari Laurila pystytti sirkelisahan, mutta sekin poistettiin jo 1913. Vaikeana sotavuonna 1918 Laurila perusti koskeen vähäisen sähkölaitoksen, jonka hän sitten 1922 siirsi Teurossuun koskeen. Murronkoski ei kuitenkaan jäänyt aivan autioksi. Sinne rakennettiin v:n 1925 vaiheilla uusi pato ja turbiinilla varustettu mylly. Koski on edelleen kylän talojen yhteinen, kun taas mylly sijaitsee Rekolan maalla.

Laurilan maaomaisuus väheni, kun Paksuhuhdan ja Välihuhdan torpat myytiin, mutta toisaalta Pehkijärven rannalle syntyi Tiilivalkaman asuintila. — Sotien jälkeen Laurilan talo joutui karjalaiselle siirtoväelle.

Forssan Lehti 1. 8. 1965

Esko Aaltonen

Kalastusmuistoja Kuivajärven takaa

Suvella 1919 katselin Hykkilän kylää Sipilän rantapytingistä käsin oudoin ja odottavin ilmein. Pitkä järvenselkä oli kutsuvan sininen, kummut toistensa takaa ja mäkipellot maantien toiselta puolelta siristivät vihreydellään silmiä ja katse pysähtyi hajallaan sijaitseviin rakennuksiin, joissa oli enemmän vanhaa patinaa kuin uuden linjakkuutta ja väriä. Vain Erkkilällä oli uudenaikainen pytinki viiden vuoden takaa ja Sipilään oli tekeillä korkea päärakennus.

En kylänväestä vielä paljon muita tuntenut kuin Sipilän nuoren isännän ja emännän. Sipilästä haettiin maito ja muutakin ruokatavaraa. Sipilän venettä käytettiin ja Sipilän saunassa kylvöttiin. Sipilän Nuutti oli minut saanutkin tulemaan perheineni suvivieraaksi Hykkilään. Hän oli avuliaan tapaansa suostunut rupeamaan Forssan Lehden asiamieheksi sen perustettuani syksyllä 1917.

Sipilän rantapytingistä käsin siis aloin tutustumismatkani Kuivajärven rantakyliin. Mutta ennen kuin pitkällekään ennätin, tulin tuntemaan Jussilan talon isännän, 69-vuotiaan Vihtorin. Se tapahtui hienon ensivisiitin muodossa. Pihalle ajoi eräänä suviaamuna rattailla hyvänvoivan näköinen mies, jonka ulkonäöstä tiesin Jussilan isännäksi. Hänellä oli isäntämiehen ryhti, ei kuitenkaan rusthollarin.

— Toin suvivieraille kalaa, hän sanoi ja laskeutui verkkaan kärryiltään.

— Tänään tuli paljon kuhaa, hän jatkoi ja alkoi kiskoa rattailta saavia: vedessä polskutteli muistikuvani mukaan 6—8 kuhanvonkaletta. Se oli suurin kalatuliainen, minkä perheeni on milloinkaan saanut.

Tästä tapaamisestamme alkoi vanhaa Hykkilää käsittelevä keskustelumme, jota jatkui 13 suvena (Vihtori Jussila eli 1850—1932). Paljossa siitä, mitä jo olen entisajan Hykkilästä julkaissut, on ollut hänen kertomaansa. Jatkakaamme nyt kalastuksesta, mistä tuttavuutemme alkoi.

Jussilan isäntä Vihtori tupakkahakkurinsa ääressä.

Sipilän ns. rantapytinki Hykkilässä.

Tulin Jussilan miesten verkkokalastusta lähemmin seuranneeksi v:sta 1922, jolloin rakennutin huvilani Ruuhivalkamaan Jussilan maalle. Rannassa oli vanhastaan vähäinen verkkokoppi, sama joka siellä vieläkin seisoo. Verkonkuivaustelineistä on mieleeni jäänyt kuva taidokkaasti veistetyistä kannatinkaarista. Muistini mukaan Jussilan miehillä oli toistakymmentä itse kudottua verkkoa, pauloitettu vanhaan tapaan tuohenkäppyröin ja painotettu rohtimisin santapussein. Vielä 1920-luvun lopulla Jussilan Nikolai kutoi verkkoja. Kookkaaseen ristikkokohoon oli veistetty Jussilan puumerkki, 'neliruutuinen akkunankehys'. Samanlainen puumerkki oli aikanaan Levän Hykillä, joka ilmeisesti olikin Hykkilän emätalo (tästä kerron joskus lähemmin).

Meidän ensimmäisinä Ruuhivalkaman -vuosinamme alkoi lihavahko Vihtori-isäntä jo jäädä kalapaatista pois ja antautua vain verkkojen selvittelyyn. Anttoo (s. 1867) oli taitava verkonkäsittelijä ja vanhempi veli Nikolai (s. 1864) osaava soutaja. Lopulta he kaksin tallasivat kauan käytössä ollutta kalamiestenpolkua, joka maantieveräjältä laskeutui peltopyölien ohitse verkkorantaan. Nikolaikin vetäytyi 1930-luvulla vähitellen kalastuspuuhista ja Anttoo sai soutajan Ruuhivalkaman väestä. Hän minulle näytti maamerkit, joiden opastuksella löysi parhaat apajat, sekä neuvoi sopivat tuulisuhteet ja pyyntiajat. Kun yöt elokuussa pimenevät, eivät kalat enää erota verkonsilmiä, hän opetti. Verkkoja ei Jussilassa varhemmin värjättykään. — Minusta ei kuitenkaan tullut verkkokalastajaa;

Nikolai Jussila kutomassa verkkoa 1920-luvulla.

tuskin enää muistaisin Anttoon antamia maamerkkejäkään. Kuivajärven kalakanta alkoi sitten 1930-luvulla arveluttavasti vähetä. Suvivieraat Kalervo Pellinen, Kalle Vilppu ja Lauri Immonen viimeksi vetivät kunnon saaliita, enimmäkseen uistimella. — Mainitsematta jäi, että Nikolai ja Anttoo Jussila saivat toisinaan runsaasti kevätkalaa myös Kelhunlammista, jossa heillä oli kuiru.

*

Verkko näyttää olevan varsin myöhäinen pyyntiväline Kuivajärvellä. Lunkaasta kerrottiin, että Kujanpään Tuomo vaimonsa kanssa siellä ensimmäiseksi kalasteli verkoilla. Könnön isäntä Matti (Kuhalan Yliskylän poikia), joka siirsi Könnön rakennukset vanhalta kylätontilta 1883, rakennutti Kuivajärven rantaan, Könnön talon uuden sijaintipaikan lähistölle, hirsiladon verkkojen ja muiden kalanpyydysten säilyttämistä varten. Sama lato on vieläkin olemassa paikalla, jonne Könnön Heikki sen siirsi tämän vuosisadan alussa. Heikki oli jo Liesjärven Niinimäellä asuessaan viime vuosisadan loppukymmeninä kalastellut verkoilla ja sitä hän nyt jatkoi Kuivajärvessä. Jussilan miehet ottivat verkon kalastusvälineekseen vasta tällä vuosisadalla. Mainitun verkkokoppinsa he rakensivat Ruuhivalkamaan niin myöhään kuin 1908.

Nuotta oli vanhastaan käytetyin kalanpyydys. Usealla talolla oli yhteinen nuotta. Niinpä Jussilan perukirjassa v:lta 1755 mainittiin, että talo omisti kolmanneksen nuotasta ja veneestä. Kun Jussilan talosta silloin erotettiin Mikkola, oli tämä uusi talo yhden kolmanneksen omistaja, ja ilmeisesti Sipilä kolmannen kol-

Anttoo Jussila nostaa verkkoa.

manneksen. Sipilän rantapytingistä vähän matkaa länteen päin olevaa kaistaa kutsuttiin ennen vanhaan Velevalkaman (Vedenvalkaman) rannaksi. Vanhat miehet muistivat sillä kohtaa Sipilän ja Könnön talojen nuottahuoneet. Ilmeisesti Jussilallakin oli aikanaan ollut nuottahuone, mutta Vihtori-isäntäkään ei ollut koskaan kuullut puhuttavan, missä se oli ollut. On luonnollista, ettei nuoremmilla taloilla Mikkolalla ja Erkkilällä ollut omaa nuottahuonetta. Viimeksi kuitenkin Erkkilällä oli nuotta (minäkin hämärästi muistelen nähneeni sen Erkkilän vajassa riippumassa). Sipilällä oli Jussivaarin aikana ns. syötinnuotta, mutta viranomaiset takavarikoivat sen Saaren kartanon rannassa. — Nuotta-apajista kertojat muistivat Tinavalin kivet Erkkilän kohdalla sekä Ruuhivalkaman lahden Jussilan nyk. maiden alla. Nirpan nokassa oli peräti neljä lunkaalaisten nuottahuonetta.

Sellaiset kalastusvälineet kuin pitkäsiima (långrev) ja syöttikoukku (lapikoukku) ilmestyivät Tammelassa kansanomaiseen käyttöön suhteellisen myöhään. Mustialan 'rivantit', agronomioppilaat, tekivät pitkänsiiman täällä tunnetuksi, ja ammattikalastaja Eskolin rupesi käyttämään lapikoukkuja, molemmat uutuudet viime vuosisadan jälkipuoliskolla. Heikki Könnö kertoi kalastelleensa mainitun Eskolinin kanssa lapikoukuilla Pyhäjärvellä, kerrankin heinäaikana 1870-luvulla kokonaisen viikon yhteen menoon, päämajana Vohlassaari. Eskolinilla oli 90 lapikoukkua, Könnöllä 60. Miehet vetivät öiseen aikaan syöttikalaa pikku nuotalla ja kokivat koukkunsa aamulla ja päivällä. He saivat jo pitkin viikkoa kauniisti kalaa,

Jussilan miesten verkkokoppi Ruuhivalkamassa.

mutta sitten lauantaina peräti yht. 16 leiviskää, mistä 9 Eskolinin osalle. Sen jälkeen kalan tulo loppui. Miehet kävivät myymässä saalistaan Mustialassa, Forssassa ja Jokioisilla, eikä sittenkään kaikki loppunut.

Metsäjärvillä kulki ahkeria yksinäiskalastajia. Sellainen oli mm. Loimosten puolella savupirtissä asunut Juho Hakala (k. 1876), jonka kalastusmatkat ulottuivat Ilmetylle asti. Heikki Könnö puhui Apo-nimisestä suutarista, joka saattoi Oksjärvessä onkia 2—3 päivääkin ilman ruokaa, mutta kun saalista kertyi, hän souti Oksjärven taloon syömään. Kala-Jaako oli Apoa vanhempi. Heikki Könnö muisti hänestä vain, että Jaako oli niittämässä hänen isälleen heinää Pehkijärvellä. Myöhemmiltä ajoilta muistetaan yksinäisinä salojärven kalastajina Viimannin Heikki, O. Ilmonen, jolla oli Oksjärven Hangaslahdessa sälekatiskakin, Eemil Tulander jne.

*

Kalastamaan ja kaskeamaan Levän Hykin poika Kuivajärven pohjoisrannalle nousi sanokaamme nyt 600 vuotta sitten. Kaskenpoltto ja kalastus olivat satoja vuosia tuiki tarpeellisia ihmiselämän ylläpitämiseksi näillä kaukaisilla erämailla. Kaskestus vaihtui peltoviljelyyn ja kalastuskin surkastui. Mutta uusia keinoja ilmaantuu, kalalammikot ja kaikki.

Forssan Lehti 29. 8. 1965

Esko Aaltonen

Lunkaan Kirkkokiven arvoitus

— Kävellään Lunkaaseen, sanoin eräänä suviaamuna pojilleni. — Siellä pitäisi Mattilan lähellä olla Kirkkokivi. Haetaan se!

Menomatkalla ei näköpiiriimme tullut niin kookasta kiveä, että kylän lapsien olisi jolloinkin sopinut sen päällä istuskella ja odotella kirkkoväen kotiinpaluuta, kuten tarina kertoi. Poikkesimme kysymään neuvoa Joose Mattilalta.

Mattilan isäntä ei muistanut kuulleensa Kirkkokiven tarinaa, mutta päätteli heti, mitä tuon nimisellä kivellä tarkoitettiin, ja tuli sitä näyttämään. Siinä se maatui maantien varrella jotenkin Mattilan jo hajotettuja aittoja vastapäätä harva koivikko taustanaan. Samalla puolella tietä tässä kohdin oli aikanaan sijainnut Manun pirtti. Maantieltä katsoen Kirkkokivi tosiaan oli aika huomaamaton, kun tien penkkaa oli levitystyön yhteydessä jyrkästi korotettu. Mutta pellolta päin katsottuna kivi on kuperan leveähkö. Mattilan isäntä kertoi kohdalla ennen olleen

Lunkaan Kirkkokivi.

useita suurehkoja kiviä; yhden räjäytysjätteet näkyivät selvästi. Kapea ratastie puikkelehti maakivien lomitse vielä ennen 1920-luvulla tapahtunutta kylätien levitystä.

Jäimme tuumimaan, mistä päin saapuvaa kirkkoväkeä kylän lapset kokoontuivat kiven päälle odottelemaan. Kun luotettavaa muistitietoa ei ole, vielä vähemmän asiakirjamainintoja, on turvauduttava päätelmiin.

Kärryillä ajava kirkkoväki ei tullut kysymykseen, saatiinhan maantie Hykkilän kautta kirkolle vasta noin sata vuotta sitten, eikä olisi ollut mielekästä odotella hajallaan saapuvaa kirkkoväkeä melkein kylässä. Muistelin Jaakkolan emännän minulle kauan sitten kertoneen, että Viherrinteen talon takana olevalla pellonäyräällä sijaitsi kirkkovenevalkama silloin, kun Kuivajärven vedenpinta oli nykyistä paljon korkeammalla. Hän oli lapsena käynyt äyräällä, kun sanottiin siihen jääneen kaikenlaista kalua. Löysinkin tuolloin äyrään päästä maa- ja kivilaiturin tapaisen kohouman.

Täällä siis oli kauan sitten ollut Lunkaan ensimmäinen muis-

tettu kirkkopaattivalkama. Siitä jotenkin suoraan rinnettä ylöspäin noin sadan metrin päässä sijaitsee Kirkkokivi. Se sopi hyvin odotuspaikaksi. Mutta mikseivät vastaanottajat menneet valkamaan asti? Yhtenä syynä saattoi olla se, että pelättiin päästää lapsia veden äärelle, mutta houkuttelevampi on selitys, että Kirkkokiveä oli ruvettu käyttämään tähystys- ja odotuspaikkana jo niinä kaukaisina aikoina, jolloin koko nykyinen kyläharju Mattilasta Yli-Hokalle asti joko kasvoi metsää ja pensasta taikka oli kylän talousrakennusten kuten riihien ja/tai eriväkien pikku mökkien sijaintialuetta.

Siitä, että Lunkaan kylätontit sijaitsivat ensin muualla, on luotettavaa paikannimi- ym. aineistoa tarvitsematta mennä asiaa tutkimaan vanhoista maanjakopapereista ja kartoista. Olin jo kauan sitten kuullut vanhojen miesten kertovan, että Lunkaan kylä oli alkuaan sijainnut nykyisestä paikastaan vajaa kilometri pohjoiseen, peltoaukean perillä. Muistiinpanoissani oli tarina, jonka mukaan Lunkaan kylän alku oli sijainnut Laukonkorvessa ja ensimmäinen asukas oli ollut ontuva mies, nimeltään Lunkka. Millä tavalla hän suoritti niityn valtauksen, siitä muka kertoo sananparsi. Lunkka oli sanonut: »Tuohon laukku lasketaan ja tuossa laukku pysyy». Yhdeltäkään vanhalta ihmiseltä en tuollaista sananpartta ole kuullut. Ehkäpä se on opittu kirjasta, ja paikannimien perusteella sijoitettu Lunkaan Laukonkorpeen. Tuollaiset nimiselitykset (kansanetymologiat) ovat melkein järjestään keksittyjä ja huonosti sopivia. (Mikä se laukku oli? Paremmin olisi sopinut kontti-sana.) On paljon mielekkäämpää liittää Lungas, Lunkaa ja Lunkainen sellaiseen tammelalaiseen paikannimeen kuin Lunkijärvi.

Kun aikanaan kirjoitin muistiin, mitä vähän Lunkaan kylän vanhimmasta sijaintipaikasta vielä tiedettiin, ei minun tullut pyydettyä opasta mukaani. Nyt korjasin laiminlyöntini. Ja vaikka oppaani oli vasta 40-vuotias Paavo Mäkilä, hänestä oli paljon apua.

Vuosisatoja käytössä olleen kyläkujan puolimaissa pysähdyimme Väliojalle, samalle joka Kallioisten ojana purkaa kevätvesiään Kuivajärveen. Väliojan pohjoisrannalla on Pietilän pelto, jolla on paljon puhuva nimi: Pajalohko. Se oli saanut nimensä siitä, että paikalla aikanaan sijaitsi kylän paja ja sepän asunto. Kun kauempana metsähaan keskellä on vieläkin Seppälän ent. torppa, muistellaan sen saaneen nimensä sepästä, jonka rakennukset oli sinne siirretty. Pajalohkon pellosta on tavattu sysiä.

Jatkamme kävelyä, Jouko-poika tarkkana kuuntelijana. Kyläkuja haarautuu kahtianne; suora suunta vie Vanhalaan, vasen poikkeaa Savikolle ja Vähään-Mattilaan. Siinä käännekohdassa on hyvämultainen pelto, jonka nimi on Vanhakylä. Se kuuluu Mäkilälle. Isäntä kertoi, että hä-

nen sitä kerran kyntäessä nousi maasta puukonterä ja ruotsalainen raha, jossa oli vuosiluku 1802. Tämä vuosiluku tuskin merkitsee sitä, että raha olisi taloa rakennettaessa pantu syömärihirren alle; raha on voinut joskus pudota kyntäjältä. Tärkeintä oli kertojan huomio, että auran terä nosti säännöllisin viiruin esiin tuhkaa. Kun vanhan maininnan mukaan Lunkaan talot siirrettiin jolloinkin tapahtuneen kylän palon jälkeen harjulle, lähemmäksi Kuivajärveä, on todennäköistä, että kylätontit sijaitsivat juuri nykyisellä Vanhankylän pellolla. En ole saanut käsiini asiakirjaa, josta ilmenisi Lunkaan vanhan kylän palovuosi, mutta kun muistetaan, että Mattilan aitta on 1700-luvun lopulta, Mäkilän savutupa mainitaan jo 1800-luvun alussa ja että Lunkaan isojako tapahtui 1785, on palon täytynyt tapahtua 1700-luvun jälkipuoliskolla (Hykkilän kylä paloi 1776).

Jo mainitun Vanhalan asunnon takana on Pietilälle kuuluva pelto, jolla on outo nimi: Risärvi (=Reservi). Muistellaan, että se olisi aikanaan ollut lunkaalaisten yhteinen hamppumaa. — Vielä edempänä, loivasti nousevaan harjuun ja metsään asti (ennen vanhaan kai kauemmaksikin), sijaitsee sitten se salaperäinen kylän alkupelto, Laukonkorpi. (Luultavasti laukku-sana on vääntänyt sen nimen myös Laukunkorveksi). Paavo Mäkilä kertoi, että se ennen kasvoi voimakasta luonnonheinää ja että sitä piti kyntääkin monella hevosella. Nyt se on hyvämultaista peltoa, kuuluu osaksi Jaakolalle, osaksi Vähälle-Mattilalle. Pellon kautta kulkee Laukonkorvenoja. Tästä kertoi minulle tarkemmin Vähän-Mattilan Otto, jonka tapasimme pihalla. Oja saa alkunsa Kooninki-nimiseltä Hykkilän Jussilan niityltä. Lähempänä nykykylää sama oja saa nimekseen Liinalivonoja. Se laski Kuivajärveen Yli-Hokan talon ohitse ja käytti aikanaan kylän yhteistä pärehöylää.

Vähä-Mattila on 1920-luvulla erotettu Mattilasta; Konsta niminen isäntä sen tänne rakensi. Vanhalta tontilta siirrettiin tänne komea aitta. Se on osuvasti sijoitettu kujan varrelle. Muistelin, että takaseinän yläosassa oli rakennusvuosi. Ja olikin: 1782, luki Jouko, jonka olin pannut asiaa varmistamaan räätikkämaan ääreltä.

Puolen kuudettakymmentä vuoden ikäinen Otto Mattila ei tiennyt, oliko tätä taloa rakennettaessa tullut esiin vanhojen rakennusten nurkkakiviä tai muita jätteitä. Mutta sen hän tiesi, että tästä heidän pihaltaan vie vieläkin karttaan merkitty oikopolku peltojen poikki Mattilaan ja siis Kirkkokivelle. Päättelin, että tästä suoraan Vanhan Lunkaan lapset kauan sitten oikaisivat suvisunnuntaisin Kirkkokivelle odottelemaan, milloin Lunkaan kirkkopaatti (aikanaan niitä oli kaksikin) alkoi näkyä järvenselältä.

Forssan Lehti 5. 9. 1965

Esko Aaltonen

Kun Tammelan Liesjärvellä muinoin pelattiin teatteria

Pienet olivat ne vaatimukset ja erikoisvalmistelut, joitten varassa me entiset Liesjärven nuoret uskalsimme lähteä näyttämölle esittämään milloin lyhyitä, milloin pitkiäkin ja vaativia näytelmiä. Lavastus oli puutteellinen jopa miltei olematon. Lava vain pirtin seinustalle, mieluimmin siihen, missä oli takka ja sen lähellä ikkuna, lavalle pari tuolia ja nelikoipinen pöytä — siinä oli lavastusta riittävästi! Jos näytös esitettiin makasiinissa, kuten usein kesäaikana tapahtui, näyttämön kyhäämisestä oli jo melkoinen työ. Piti värkätä pahviseiniä, rakennella keittoasetelmia ja yleensä panna «taiteelliset» voimavarat koetukselle. Noettu korkki oli naamioinnissa paras apuväline. Sillä syntyivät ensirakastajan hurmuriviikset, sillä korostettiin naisellista kauneutta. Oli sentään esirippu, jonka laskoksissa kuiskaaja piileskeli koettaen parhaan kykynsä mukaan pitää näyttelijää tekstin tuntumassa.

Harjoituksia oli tiheässä tahdissa, mutta ne olivat etupäässä koneellista ulkolukua, koska käytännön ohjauksesta ei juuri voinut puhua. Jokainen esiintyi oman makunsa mukaan eikä kai olisi ollut erikoisesti hyvillään, jos häntä olisi sivullinen opastanut. Kaikkiin lauluihinkaan ei ollut nuotteja vaan kukin sai siinäkin kohdassa liikkua oman musiikaalisen vaistonsa mukaan. — Tällaisten vaatimusten varassa sitten eräänä syksyisenä lauantai-iltana Aapeli (Väinö Pietilä), Eenokki (allekirjoittanut), Herrojen Eeva (Martta Anttila) ja Jooseppi (Vihtori Mäkilä) esittivät vuoropuhelunsa Mäntylän pirtissä, siinä järven puoleisella seinustalla. Vuorosanat sujuivat nuhteettomasti, eikä kuiskaajan apuun juuri tarvinnut turvautua. Miten sitten luontuivat äänen korostukset, liikehtimiset ja muut teatteritaiteen hienoudet — se on asia erikseen. Se vain on varmaa, että tuvantäyteinen katsojien joukko oli tyytyväinen, läikytti käsiään, kuten näytännön päätyttyä tiedetään tapahtuvan. Metsänhoitaja Böök oli mm. yleisön joukossa. Kysyin kerran hänen mielipidettään esityksen onnistumisesta. »Kyllä se muuten olisi mennyt«, metsäherra vastasi, «mutta se poika (Jooseppi) käytti liian usein nenäliinaansa».

Mutta siinä vasta urakka alkoi kun «Roinilan talossa» otettiin ohjelmistoon. Siinä nyt kuitenkin olisi tarvittu ohjaajaa, mutta sellaistapa ei ollut, kukin sai taas sanoa sanottavansa ja laulaa laulunsa omien näytännöllisten taipumustensa varaisesti. Mäntylän Jussin makasiini oli ensimmäinen esityspaikka ja ajankohta kesäkuu 1914. Osajako oli seuraava: Roinilan talon isäntä Väinö Pietilä, Anna, hänen tyttärensä Lyydia Karjusilta, Eero hänen poikansa Vihto-

ri Mäkilä, Leena, palvelija Sofia Mäntylä, Elli, palvelija Alma Karjusilta, Mauno, renki allekirjoittanut, Sillankorvan Sanna Lempi Lind, Olli talonpoika Olli Nieminen, Matti, tukkimies Jalo Mäkilä.

Roinilan talosta tuli sittemmin oikea kassakappale. Sitä esitettiin useaan kertaan sekä omassa että vieraissa kylissä ja se saavutti yleisön jakamattoman suosion, vaikka sen esityksessä varmaan oli paljon sellaista, jonka taitava ohjaaja olisi muuksi muuttanut. Tilalle olisi tullut myönteistä, sellaista, jota taitamaton näyttelijä ei itse oivaltanut. — Esityksen jälkeen pantiin aina tanssiksi. Soittajana oli portaalainen viuluniekka Juha Laakso tai Mäkilän Jalo, joka haitarilla siivitti nuoren väen tanssiaskeleita.

Joskus näytelmäyrityksemme sai koomillisiakin muotoja. Kerran olimme koolla jäseniltamien merkeissä Sillanpään avarassa pirtissä. Ohjelmana oli mm. pikku näytelmä, pikemmin vuorokeskustelu, jossa esiintyi vain kaksi henkilöä. Toinen näistä ei ollut muistanut paljonkaan perehtyä koko asiaan vaan jättänyt läksynsä luvun miltei kokonaan. Seurauksena tietenkin oli, ettei hän mitään osannutkaan vaan hänen oli antauduttava kuiskaajan armoille. Tämä seisoi verhonsa takana, kuten ammatti vaati ja todella kuiskasi ensin alussa. Mutta kun asianomainen ei sitä aina kuullut, oli hänen pakko korottaa ääntänsä niin, että sen hyvin kuuli koko seurakunta. Tämä herätti hilpeyttä ja naurua, joten «kuiskaus« kuului entistä huonommin. Vihdoin verhontakainen löi kaikki leikiksi, tuli kirja kädessä piilostaan ja alkoi sanella yhdenjaksoisesti lauseen kerrallaan. »Näyttelijä» kertasi kuulemansa ja näin esityksen koomisuus yhä eneni. Mutta silloin vasta hauskaa oli, kun esilukija alkoi sanella suluissakin olevia ohjeita; milloin piti lempeästi hymyillä, milloin vihaisena liikehtiä jne. Loppujen lopuksi koko esitys sataprosenttisesti ylitti ne mittasuhteet, jotka paperille pantuna oli edellytetty. Valitettavasti koko juttu näin kynällä esitettynä jää pakostakin laihantuntuiseksi, mutta kaikki silloiset mukanaolijat voivat tämän perusteella eläytyä uudelleen tuohon kauan sitten sattuneeseen riemulliseen tilanteeseen.

Silloisen työväenyhdistyksen piirissä harrastettiin myös runsaasti näytelmätoimintaa. Ohjaajan puutteessa eivät nuo esitykset sielläkään suinkaan olleet erityisen korkeata luokkaa. Valitettavasti ne kaiken lisäksi olivat hyvinkin propagandapitoisia, jopa joskus menivät säädyllisyyden rajojen ulkopuolellekin. Kerran jouduin iltamiin kauaksi Kivijärven metsätorpalle. Väkeä oli koolla runsaasti, etupäässä tanssihaluista nuorisoa. Ainoana ohjelmanumerona oli lyhyt näytelmä, sekin sen laatuinen, että se olisi saanut jäädä esittämättä. Siinä nähtiin pappi sairasvuoteen ääressä. Vuorosanoissa oli pelkkää pilkantekoa vakavien asioiden kustannuksella.

Tämä Kivijärven huviretki on

toisestakin syystä jäänyt mieleeni. Silloin näet esiintyivät naapuripitäjän »häjyt» kuin pahimpana puukkojunkkariaikakautena Pohjanmaan lakeuksilla. Suurella melulla nuo juopuneet miehet ryntäsivät iltamapaikalle, haastoivat riitaa ja kysyivät: kuka uskaltaa? — Uskallettiinkin — ja kohta kävi sekä sisällä että ulkona sellainen meno ja meteli, vähän samaan malliin kuin silloin, «kun Esko Karrin pöydän kumoon heitti». — Seurauksia en jäänyt katselemaan, vaan siirryin joutuisasti turvallisemmille maisemille.

Samoissa merkeissä kuin me Liesjärvellä, näyteltiin myös Portaan nuorisoseuran talolla. En nyt tietenkään puhu Kivijärven tapaisista näytelmistä, vaan tuosta samasta ohjaajan puutteesta. Oman makunsa mukaan kukin sielläkin pani parastaan, jos ei nyt oteta lukuun niitä neuvoja, mitä antoi Forssa-yhtiön silloinen työnjohtaja Emil Husgafel, Haminasta kotoisin ollut innokas nuorisoseuramies. Sanottakoon, ettei ollut sellaista seuratoiminnan tilaisuutta, jossa tämä aaterikas vanhapoika ei olisi ollut mukana. Hän oli vakinainen kuiskaaja ja vaikkei hän yleensä muuta ohjelmaa paljonkaan suorittanut, hän kuitenkin oli kaikessa johtavana sieluna. Hänellä oli myös jonkin verran kirjallisia taipumuksia. Kirjoittipa hän kerran erään kolminäytöksisen näytelmänkin, jota aikoinaan esitettiin useat kerrat seuratalon näyttämöllä.

Saatiin sitten Portaaseen joksikin aikaa oikea ammattimies näytelmätoimintaa opastamaan. Saaren koululla oli näet näihin aikoihin sijaisopettajana Juhani Toivonen, joka sittemmin monet vuodet toimi Somerniemen Keltiäisten koulun opettajana. Toivonen oli ollut mukana Halmeen kiertueessa ja näissä merkeissä kerran näytellyt Portaan nuorisoseuran talolla ansiokkaasti «Tuukkalan tappelua«. Hän oli myös taitava lausuja, pitipä hän monissa Tammelankin kylissä lausuntailtoja. Tämä samainen Toivonen alkoi nyt innokkaana ohjata Portaan näytelmäharrastuksia ja hänen ansiostaan silloisiin esityksiin tuli hiven taiteellisuuttakin, mikäli siitä nyt voidaan puhua tavallisista »turpeenpuskijoista» puheenollen.

Tässä kerrotuista ajoista on kulunut kymmeniä auringonkiertoja. Raskaasti on tuonen niittomies ehtinyt verottaa entistä Roinilankin väkeä. Suurin osa heistä on siirtynyt tuntemattomille näyttämöille. Me vain — kaksi silloista rakastavaista — Roinilan Anna ja Mauno sekä Sillankorvan Sanna Kärkölässä tässä vielä elää kituutamme ja muistelemme niitä aikoja, jolloin oltiin nuoria ja elämä kaikkine vaiheineen edessäpäin. Mutta paljon on vielä niitä, jotka aikoinaan Mäntylän Jussin makasiinissa taputtivat innokkaina käsiään meidän vaatimattomille esityksillemme. Näitä elossa olevia muistellen olen pannut paperille nämä tarinani menneiltä ajoilta.

Forssan Lehti, 3. 10. 1965.

Väinö Korpijärvi.

SISÄLLYS

Sulho Ojala: Uusijako Urjalan Puolimatkan, Velkalan ja Urjalan kylissä 3
Esko Aaltonen: Muistitietoa Jokiläänin taloista 6
Ritva Kankama: Torpparin pojasta tehtailijaksi 9
Esko Aaltonen: Muistellaan entisajan urjalaista 11
Esko Viljanen: Voimamiehiä ja suuriskelmejä 14
Esko Aaltonen: Kävelyllä Haudankorvan kedoilla 19
Marjatta Syrjänen: Historiallinen koulutalo puretaan Urjalankylässä 21
Esko Aaltonen: Humppilan poika maailmalla 24
Esko Aaltonen: Forssan museomylly 30
Esko Aaltonen: Teurolla v. 1940 ja 1965 34
Esko Aaltonen: Teurolainen työkartano 1800-luvulla 39
Esko Aaltonen: Kalastusmuistoja Kuivajärven takaa 43
Esko Aaltonen: Lunkaan Kirkkokiven arvoitus 47
Väinö Korpijärvi: Kun Tammelan Liesjärvellä muinoin pelattiin teatteria 51